

פרק זה העוסק בנוסח תפילת מוסף שנהגו בו ישראל – להבדיל מהפרק העוסק בעיקרה של התפילה, זה המחויב ע"פ דין – תוכנו: הרצאה על מבנה התפילה, היינו ברכה האמצעית שלה, וכן מנהגים הנהוגים באמירתה, בלחש ובחזרה. אין בפרק דיון על כל דקדוקי התפילה הנידונים בראשונים ובאחרונים, אלא רישום של עיקר מבנה הברכה של תפילות המוספים השונות. לנוסחאות פשוטות שנהגו בהם כל ישראל צוינו כמקור הסיפורים הבאים, המשקפים את העובדה שמדובר בנוסח פשוט: נוסח התפילה שבסידור רע"ג מהדור' גולדשמידט; סידור רס"ג (מנהג המזרח); סדר התפילות לרמב"ם מהדור' ר"ש פרנקל; מחזור ויטרי מר' שמחה תלמיד רש"י ונוסח התפילה שבו, ששולב בו ע"י המעתיקים, מהדור' ר"א גולדשמידט (נוסח צרפת); אבודרהם מהדור' ירושלים תשל"א (מנהג ספרד).

ברכה אמצעית של מוסף שבת

ברכה אמצעית של מוסף, נוסף לקדושת היום שמזכירים בה⁴⁴⁵ – כבכל ברכה אמצעית של תפילות השבת⁴⁴⁶ – כתבו ראשונים שאף על פי שמן הדין ראוי היה לפותחה באמירת עניי עבודת הקרבנות כגון: ונעשה לפניך קרבנות וכו',⁴⁴⁷ מכל מקום כבר נהגו להקדים לה תפילה מעניי היום ואין לשנות⁴⁴⁸. ושני מנהגים ידועים בפתחתה, יש פותחים: תכנת – או תקנת⁴⁴⁹ – שבת רצית קרבנותיה וכו' עד קרבן מוסף שבת כראוי⁴⁵⁰, ויש פותחים: למשה צוית על הר סיני מצות שבת זכור ושמור וכו' עד קרבן מוסף כראוי⁴⁵¹. ואחר פתיחה זו אומרים: יהי רצון

⁴⁴⁵ ע"י ציון 32.

⁴⁴⁶ ע"ע שבת וע' תפילה.

⁴⁴⁷ ע"י ציון 95. ס' הפרדס שבציון הבא ושם נוסף: יה"ר מלפניך וכו'.

⁴⁴⁸ ס' הפרדס (מהדור' ארנרייך עמ' שי).

⁴⁴⁹ סדר רס"ג ור"י בר יקר שבציון הבא (וע"י ר"י בר יקר שם שבספרד אומרים בכ"ף וע"י ציון 451 וצ"ב); ס' הפרדס שבציון הבא. וע"י אר"ח שבציון הבא: תקנת, ולהלן שם תכנת ומפרשו מל' תוכן וכו'. וע"י סידור רע"ג שבציון הבא שיש בו שנו"ס. וע"י מג"א ריש סי' רפו.

⁴⁵⁰ סידור רס"ג (עמ' קיב) ואבודרהם (מהדור' ירושלים עמ' קעד) משמו; סדור רע"ג (מהדור' גולדשמידט עמ' עח) ואבודרהם שם משמו; סידור רש"י סי' תקע עמ' 252; ס' הפרדס שם; פי' התפילה לרוקח (ח"ב עמ' תקסג); סידור ר"ש מגרמיזא עמ' קעד (מיוחס לו והוא לראב"ן); פירוש התפילות והברכות לר"י בן יקר עמ' קי: בכל ארץ צרפת; המנהיג הל' שבת סי' מא (מהדור' רפאל עמ' קסט); בצרפת ובפרובינצא; מחז"ו סי' קצא (מהדור' גולדשמידט ח"א עמ' קצט); המחכים עמ' 22; ע"י מאירי להלן; אור זרוע לר"ד החסיד עמ' 193; שבלי הלקט סי' פב; ס' חסידים (מק"נ) סי' תרלח וסי' תשיא; תניא רבתי סי' יז; אר"ח סדר תפילת מוסף בשבת אות א; כל בו סי' לז; עץ חיים (חזון) ח"א עמ' צב; טור סי' רפו: באשכנז נוהגים; צדה לדרך מאמר א כלל ד פ"ז: בצרפת ובאשכנז. וע"י תשובת רב האי שבס' אהל דוד (ששון) עמ' 896: וששאלתם מפני מה תקנו אנשי כנה"ג אלפא ביתא בתפילת מוסף שבת, וע"י עלי ספר יג עמ' 119 שהיא מזויפת. וע"י הקדמת המאירי לבית הבחירה: הוא מאמר אנשי כנסת הגדולה על זאת המצוה, מענגיה כבוד ינחלו טועמה וכו' (והיא פסקה מתוך "תכנת שבת"). וע"י סידור ר' הירץ ש"ץ, על פסקת וביום השבת: טועמיה חיים זכו, בירושלמי מפיק מינה שמצוה לטעום וכו', ובירו' שלפנינו אינו. וע"י שעה"כ ד' עג ד והגהת הרמ"ז והחיד"א בסי' תפילת ישרים ונציה ת"ק ובא"ח ש"ב פר' תולדות אות כב וכה"ח סי' רפו ס"ק א, שאף מי שנהגו בפתחה שונה, ע"י ציון הבא, טוב שינהגו באמירת תכנת שבת.

⁴⁵¹ סדר התפילות לרמב"ם, ברכה אמצעית מוסף של שבת (מהדור' פרנקל עמ' שלא); המנהיג שם: מנהג ספרד; טור שם: נוהגים בספרד; מצות זמניות (עמ' תכב); מנורת המאור (אלנקאוה) ח"ב עמ' 188; אבודרהם שם ושכך מנהגם; שערי אורה שער ה (מהדור' בקר עמ' 280). וכ"ה מנהג תימן, ע"י תכלאל עץ חיים ובד' מהרי"ץ שם, ומקצת הספרדים ע"י חזון עובדיה שבת ח"ב עמ' רב ובמקורות שם. וע"י ציון 504, שנר' שיש שהיו פותחים בנו"א. וע"י תפילה ומנהגי תפילה אר"י בתקופת הגניזה עמ' 34, שבני אר"י היו פותחים: יום ענוגה תתה לעם שקנתה למען תהיה אות ברית בינך ובינינו עד עולם וכו'.

מלפניך וכו' שתעלנו וכו' ושם נעשה לפניך וכו';⁴⁵² ואת⁴⁵³ מוסף⁴⁵⁴ – ויש אומרים בכל תפילות המוספים: מוספי⁴⁵⁵ – יום השבת⁴⁵⁶ – ויש אומרים יום המנוח⁴⁵⁷ – וכו' נעשה לפניך וכו';⁴⁵⁸ מקראות מוספי השבת⁴⁵⁹, על נוסח המקראות עי' להלן⁴⁶⁰, ויש שלא נהגו לאומרים⁴⁶¹; ישמחו במלכותיך⁴⁶², ונהגו באמירתה אף אותם שאין אומרים אותה בשאר תפילות שבת⁴⁶³, ויש

⁴⁵² נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; סדרס"ג שם: בהשמטת תיבת: ושם; סדר התפילות לרמב"ם שם; נוסח התפילה שבמחז"ו (מהדו' גולדשמידט ח"א עמ' רפט); אבודרהם.

⁴⁵³ כ"ה בסדר התפילות לרמב"ם שם (ועי' ילקוט שנו"ס מהדו' פרנקל שיש שנו"ס בכתה"י). ועי' תשו' מהרש"ל סי' סד, שכצ"ל ושכ"כ מהרא"י והו"ד במג"א סי' רפה בהקדמה וא"ר שם ס"ק ב וסי' תכג ס"ק ה ומקור חיים סי' תכג ס"ג ופמ"ג סי' רפה א"א בהקדמה. ועי' נוסח התפילה שבסדרע"ג שם ואבודרהם שם ועוד: את מוסף (ובשנו"ס בסדרע"ג שם: ומוסף), וכ"כ בפר"ח סי' תכג והו"ד בקשר גודל סי' כד אות א ולוח אר"ש מהדורת אוצרנו עמ' קטו שצ"ל בלא ו"ו שאינו מתחבר לנאמר אלא לאמור להלן ממנו, וכ"ה ברוב סידורים ישנים ועי' שלמי ציבור ד' רב אות ו ובד' ר"א חיון שם ועי' כנה"ג סי' תכד הגה"ט ומ"ב שם ס"ק ו שהביאו שתי הנוסחאות. ועי' ציון 458 שבסידור רס"ג חסרה כל הפסקה ועי"ש מוסף ר"ח ומוסף שבת ר"ח עמ' קכט-קל, שהפסקה מצויה ושם: את, בלא ו"ו.

⁴⁵⁴ כ"ה בסדרס"ג ורע"ג שם ואבודרהם שם ועוד, וכ"ה נוסחתם בכל המוספים שיש בהם קדושה אחת (מלבד מוסף ר"ח בסדרס"ג עי' ציון הבא וצ"ב), ועי' המנהיג מהדו' רפאל הל' שבת סי' מא עמ' קע שכך מנהג צרפת פרוכניצא ונרבונה, ועי' להלן ציונים 509, 554, 605 שביום שיש בו שתי קדושות כשבת ר"ח ויו"ט שחל להיות בשבת נוסחתם: ואת מוספי, ועי' חק"ל סי' נד ד' צז א ד"ה והדבר ור"א חיון בשלמי חגיגה ד' רכא א, שמ' מד' שביום שיש קדושה אחת אומרים דוקא מוסף בל' יחיד, ועי' כנה"ג סי' תכד ופר"ח סי' תכג ועוד שכן המנהג. ועי' ר"א חיון בשלמי חגיגה ד' רכט ע"א וקשר גודל סי' כד אות ג ורוח חיים (פאלאגי) סי' תרכא ס"ק א, שאם אמר "מוספי" ביום שיש בו קדושה אחת יצא.

⁴⁵⁵ עי' המנהיג שם בשם רב האי: יתכן לומר, שאומרים "מוספי" בכל תפילות המוספים ושכן נוהגים בספרד וכ"ה הנוסח בסדרס"ג עמ' קכט לענין מוסף ר"ח וסדר התפילה לרמב"ם מהדו' פרנקל עמ' שלא ושלג ושלח (ועי' ילקוט שנו"ס שם) וסידור ר"ש בר נתן ע' לה ולו וסח וצ לענין כל תפילות המוספים, שלעולם אומרים בל' רבים: מוספי, וכן מנהג בני תימן, ועי' מנהיג שם מרב האי וחק"ל שם ור"א חיון בשלמי חגיגה ד' רכה ב ועץ חיים למהרי"ץ תפילת שבת, שלד' ל' מוספי הוא על ריבוי מנין הבהמות, ועי' גן המלך סי' לב שהוא משום ריבוי מיני הבהמות פרים אילים וכבשים, ועי"ש שלפ"ו בשבת לד"ה צ"ל מוסף והגיה בד' הרמב"ם הנ"ל, ועי' כנה"ג סי' תכ"ד שיטה י, של' מוספי לד' מתפרש על מוסף של כל שנה ושנה וכמ"ש תוס' פסחים צט ב ד"ה ערב, בפ' ערבי פסחים, שהוא ערב פסח של כל שנה ושנה, ועי' פר"ח סי' תכג, שדחה שכיון שאומרים: מוסף וכו' הזה, א"א לפרש על כל שנה ושנה, ועי' פר"ח שם ור"א חיון וחק"ל שם שפי' ל' מוספי בע"א. ועי' תשו' רב צמח שברוקח סי' שו לענין מוסף שבת ר"ח שאומרים: ומוספי שבת ומוספי ר"ח נעשה וכו' ומ' שבשבת לבד ור"ח לבד אומרים מוספי.

⁴⁵⁶ עי' ציון הבא.

⁴⁵⁷ ע"ע שבת וע' תפילה שלנוסח הרבה גאונים וראשונים, מכנים את השבת בכל הזכרותיה בתפילה ובכלל זה במוסף, בל' יום המנוח, וכ"ה בנוסח התפילה שבסדרע"ג שם ובסדר התפילות לרמב"ם שם ועוד אף במוסף, ויש מהראשונים וכן מנהיגנו שלנוסחתם אומרים בכל תפילות השבת, יום השבת, וכ"ה בסדרס"ג במוסף של שבת ר"ח עמ' קל (ועי' ציון הבא שבמוסף של שבת לנוסחתו אין את הפסקה הכוללת את הזכרת היום). ועי"ש שיש מכנים את השבת יום השביעי, וכ"ה בסידור ר"ש ב"ר נתן למוסף שבת: ואת מוספי יום השביעי.

⁴⁵⁸ סידור רע"ג שם; סדר התפילות לרמב"ם שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם; אבודרהם שם. ובסידור רס"ג שם אינו, וכ"ה בנוסחתו למוסף יום טוב עי' להלן ציון 542, ועי' להלן ציון 481 לענין מוסף של ר"ח וציון 509 לענין מוסף של שבת ר"ח שישנו.

⁴⁵⁹ נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; סדרס"ג שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם. על מנהג אמירת המקראות ועל הסובר שהוא מעיקר הדין עי' להלן: מקראות המוספים.

⁴⁶⁰ ציון 758.

⁴⁶¹ עי' סדר התפילות לרמב"ם שם שאין בו הזכרת המקראות ועי' אחרונים שבציון 684, שלד' א"א מקראות ועי' ציון 684.

⁴⁶² נוסח התפילה שבסדר רע"ג שם; סדר רס"ג שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם; אבודרהם שם; ראשונים שבציון הבא. הבא.

⁴⁶³ עי' סידור ר"ש בר נתן שם מנהג המזרח ומחז"ו (מהדו' גולדשמידט ח"א עמ' רפט) ועץ חיים (חזן) ח"א עמ' צג מנהג צרפת ופי' התפילות והברכות לר"י בר יקר עמ' קיד מנהג פרובנס ופי' הרוקח ח"ב

שאינן אומרים ישמחו אף במוסף⁴⁶⁴; או"א רצה במנוחתנו וכו', קדשנו במצותיך וכו' כנוסח שאומרים בכל ברכות אמצעיות של תפילות השבת⁴⁶⁵. סמוך לחתימה, יש שנהגו להוסיף: ותרצה לפניך תפילת עמוסיך כתמידי יום וקרבן מוסף⁴⁶⁶, ויש שנהגו כן בשאר תפילות המוספים⁴⁶⁷, ויש שכתבו שאין לומר פסקה זו קודם החתימה, שאם יאמרו שם לא תהיה מעין החתימה כחתימה⁴⁶⁸, אלא יש לאומרה אחר הזכרת קרבנות היום⁴⁶⁹. וחותרים – בנוסח שחותרים בו כל ברכות אמצעיות של תפילות השבת⁴⁷⁰ – ברוך אתה ה' מקדש השבת⁴⁷¹.

חזרה

בחזרת מוסף של שבת, יש שנהגו בכמה שבתות ידועות להוסיף פיוטים: בשבת שקלים ובשבת החודש – נהגו להוסיף פיוטים הבאים כהרחבה לכל שבעת הברכות ("שבעתא")⁴⁷². והיו שנהגו להוסיף אף בשבתות זכור ופרה⁴⁷³. בשבת-הגדול* שנהגו לומר בה פיוט המסדר עניני הלכות הפסח⁴⁷⁴, יש שנהגו לאומרו בחזרת מוסף⁴⁷⁵. על פיוטים שאומרים בקדושה*, ע"ע.

עמ' תקסה מנהג אשכנזי ושבלי הלקט סי' פב מנהג איטליה, שהביאו נוסח של ישמחו במוסף ולא בשאר תפילות השבת. ועי' ערוה"ש רסח ב ורפא ח: ולא ידעתי טעם לזה, ועי' שבה"ל שם בשם ר"א כהן צדק, שישמחו מיוסד על דרשת הספרי במדבר פ' עז, עה"פ ביום שמחתכם וכו' ותקעתם בחצוצרות על עולתכם וגו', ביום שמחתכם אלו השבתות, ועי' ר"מ סולובייצ'יק ברשימות שיעורים לסוכה נא א, שלפיכך א"א ישמחו אלא במוסף שהיא כנגד קרבן המוסף, שהשמחה היתה במקדש עם הקרבנות שקרבו בשבת.

⁴⁶⁴ סדר התפילות לרמב"ם שלהלן ועי"ש שלנוסחתו א"א ישמחו אלא בשחרית; מנהג תימן עי' תכלאל ע"פ עץ חיים שם. ועי' אבודרהם סדר תפילת שחרית של שבת ד' קעה, שהמון עם שבמקומו נהגו לומר ישמחו בכל התפילות מלבד תפילת מוסף ושאינו נכון.

⁴⁶⁵ ע"ע שבת ועי' תפילה. נוסח התפילה שבסדר רע"ג שם; סדר רס"ג שם; סדר התפילות לרמב"ם שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם; אבודרהם שם.

⁴⁶⁶ עי' ספר הפרדס לרש"י מהדו' ארנרייך עמ' שיא (ועי' ציון הבא שלרש"י אין לאומרו במקום זה). ועי' ירו' שבציון 61, שעיקר המוסף היא אמירת: ונעשה לפניך חובותינו תמידי יום וקרבן מוסף, אבל בירו' היא תפילה על השבת הקרבנות, ונוסח זה של ותרצה וכו' עניינו שתהיה התפילה רצויה כקרבן וצ"ב אם יוצאים בנוסח זה בלבד.

⁴⁶⁷ נוסח צרפת שבמחז"ו סי' רלב ורלג (מהדו' גולדשמידט ח"ב עמ' שלא ושלג) ועץ חיים (חזון) עמ' קו ועמ' קז, במוסף ר"ח ושבת ר"ח (ובמוסף שבת ר"ח הוא קודם: כי בעמך ישראל וכו') מנהג איטליה, עי' מחזור מנהג איטליאני ירושלים תשס"ה, חלק ר"ה ושלוש רגלים עמודים 476, 518 וחלק יום כיפור עמ' 784 למוסף שלוש רגלים ר"ה ויוה"כ (ועי' מחזור מנהג איטליאני ד' ליוורנו ח"ב ד' מו ב, במוסף של ר"ה ושם הוא קודם ודברך אמת וכו'). ועי' נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קכו, שבכ"י א' במוסף של פסח קודם החתימה נוסף ותרצה וגו' אבל בשאר כת"י אינו. ועי' קטע כת"י מסידור רס"ג לג' רגלים (התגבשות נוסח התפילה עמ' 600), שנוספה פסקה זו, אבל בשאר כ"י של הסידור אינו. ועי' מנהג רומניא שלהלן.

⁴⁶⁸ ע"ע ברכות ציון 72 ואילך.

⁴⁶⁹ רש"י ס' הפרדס שם. ועי' מחקרי תפילה ופיוט עמודים 137, 142 שכך מנהג בני רומניא בסידוריהם שבכ"י.

⁴⁷⁰ עי' שם ושם.

⁴⁷¹ ע"ע תפילה. ועי"ש שבני אר"י חותרים: מקדש ישראל והשבת. נוסח התפילה שבסדר רע"ג שם; סדר רס"ג שם; סדר תפילות לרמב"ם שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם.

⁴⁷² מנהג אשכנזי ופולין, עי' ס' המנהגים (טירנא) ארבע פרשיות מהדו' מכון י-ם עמ' קמד ועמ' קמה ולבוש סי' תרפה ס"א ועוד. ועי' א"ר שם ס"ק יד, שתמה על המנהג שא"א שבעתא בשבתות זכור ופרה. ועי' מע"ר סי' קכו וס' א"י לרימ"ט סי' טז: מנהג אשכנזים שבא"י, שא"א הפיוטים למוסף.

⁴⁷³ עי' גנזי ירושלים (רש"א וורטהיימר) ח"ג ד' ט א ויה ב, שבעתא לפרשיות זכור ופרה ממחזור אשכנזי כ"י ועי' גנזי ירושלים מהדו' ירושלים תש"ס ח"ב עמ' שמ, שציין לכמה מחזורים שמופיעים בהם פיוטים אלו, ועי' בתודה ובשיר ירושלים תשנ"א.

⁴⁷⁴ ע"ע שבת הגדול.

מוסף ראש חודש, בברכה אמצעית שמזכירים בה קדושת היום⁴⁷⁶ ועניני העבודה, נהגו לפותחה: ראשי חדשים לעמך נתת וכו';⁴⁷⁷ יהי רצון מלפניך וכו' שתעלנו וכו'⁴⁷⁸ – או: והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם⁴⁷⁹ – ושם נעשה וכו'⁴⁸⁰; ואת מוסף יום וכו';⁴⁸¹ מקראות המוספים⁴⁸², על נוסח המקראות עי' להלן⁴⁸³, ויש שלא נהגו לאומרים⁴⁸⁴; או"א חדש וכו';⁴⁸⁵ לדעת כמה אמוראים בירושלמי ובפסיקתא אומרים בה – כדרך שאומרים בברכה אמצעית של תפילות יום טוב⁴⁸⁶ – והשיאנו וכו'⁴⁸⁷, שהשווה ראש חודש למועדים, ככתוב: והיו לאותות ולמועדים לימים ושנים⁴⁸⁸, וימים אלו ראשי חדשים, מכאן שיש לומר בהם השיאנו כדרך שאומרים במועדים⁴⁸⁹, המנהג שאין אומרים והשיאנו בראש חודש⁴⁹⁰, על הנוהגים להוסיף בתפילת המוסף: ותמצה לפניך תפילת עמוסיך כתמידי יום וקרבן מוסף ועל מקום ההוספה עי' לעיל⁴⁹¹. בחתימת הברכה נחלקו אמוראים: לדעת ר' יוסי בר

⁴⁷⁵ מהרי"ל הל' שבת הגדול, מהדו' מכון י-ם עמ' נג: יש מדינות; מנהגי וורמייזא לר"י קירכום עמ' רכט ולר"י שמש אות עב עמ' פא ועי"ש בהערה על קהילות נוספות באשכנז. ובשאר מקומות אמרו בשחרית, ע"ע הנ"ל.

⁴⁷⁶ עי' ציון 32. ועי' מסכת סופרים פי"ט: בר"ח ניסן צריך להזכיר ביום ראש החודש הזה, ועי' הגהות הגר"א שם שמחק תיבת ניסן, ועי' ירושל' ברכות פ"ט ה"ב, רב אמר צריך להזכיר בה זמן, ועי' פ"מ שם, שאומרים בברכה אמצעית ואת יום ר"ח הזה, וצ"ב ממה באו להוציא. ועי' ראשונים ואחרונים שבציון 499 שפי' דברי רב בע"א.

⁴⁷⁷ סדר רס"ג עמ' קכט; נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' פח; סדר התפילות לרמב"ם, ברכה אמצעית של מוסף ר"ח (מהדו' פרנקל עמ' שלא); נוסח התפילה שבמחז"ו סי' רלב (מהדו' גולדשמידט ח"ב עמ' של); אבודרהם סדר ר"ח (עמ' קצה). ועי' תפילה ומנהגי תפילה אר"י בתקופת הגניזה עמ' 69, שבני אר"י פותחים: אתה מנהיג סדרי לבנה בהם ראשי חדשים חידשת וכו'.

⁴⁷⁸ רס"ג שם ושם: ונעשה לפניך; סדר התפילות לרמב"ם שם, ונוסף לפניו: או"א מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל אדמתנו יה"ר וכו'; אבודרהם שם.

⁴⁷⁹ נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם. וכ"ה בסידורי אשכנזים והוא כנוסח

שאומרים במוסף של יו"ט עי' ציון 541.

⁴⁸⁰ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 477. ועי' ציון 541.

⁴⁸¹ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 477. ועי' ציון 453 שי"א "את" בלי ו"ו וציון 455 שי"א "מוספי" בל' רבים בכל תפילות המוספים.

⁴⁸² נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; סדרס"ג שם; נוסח התפילה שבמחז"ו שם. על מנהג אמירת המקראות ועל הסובר שהוא מעיקר הדין עי' להלן: מקראות המוספים.

⁴⁸³ ציון 760.

⁴⁸⁴ עי' סדר התפילות לרמב"ם שם שאין בו הזכרת המקראות ועי' אחרונים שבציון 684, שלד' א"א מקראות ועי' ציון 684.

⁴⁸⁵ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 477. ובסדר התפילות לרמב"ם שם הפתיחה: יה"ר מלפניך ה' או"א שתחדש וכו'.

⁴⁸⁶ ע"ע יום טוב ציון 961.

⁴⁸⁷ ירו' ברכות פט ה"ד בשם שמואל, ושם בשם רב הושעיא לפי' שדה יהושע ורא"פ שם, ועי' פנ"מ שפי' ד' רב הושעיא בע"א; מחז"ו סי' שכב (והוא מההוספות המעתיק שבכ"ל, עי' מהדו' גולדשמידט ח"ג עמ' תשי) מפסיקתא רבתי פ"א בשם ר' שמעון בר אבא משמו של ר' יוחנן, (ולפנינו משובש עי' זרע אפרים ופי' הרד"ל שם, ואפשר שאף לגי' מחז"ו, ד' הפסיקתא הם על אמירת והשיאנו בברכת המזון לפי מנהגם, ולמדו משם לתפילה). ועי' פי' רד"ל שם, שמד' כמה ראשונים נר' שהיה להם גי' אחרת בירו' שלא דברו מענין ר"ח.

⁴⁸⁸ בראשית א יד.

⁴⁸⁹ רב הושעיא שם לפי' שדה יהושע ורא"פ שם. ועי' פסיקתא רבתי שם: הרי למדנו שר"ח שקולים כמועדות שנאמר וביום שמחתכם ובמועדכם ובראשי חדשכם, במדבר י י'.

⁴⁹⁰ עי' גאונים ראשונים וסידורים שבציון 477 שלא הזכירו נוסח והשיאנו; מחז"ו (כ"ל) שם וע"ע יום הכיפורים ציון 1805 ואילך, שא"א אלא במועדות. ועי' ביאור"ג סי' תקפב ס"ק יט, שא"א והשיאנו בר"ח לפי שאין הלכה כרב שבציון 499, הסובר שאומרים זמן בר"ח.

⁴⁹¹ ציון 466 ואילך.

נהוראי בירושלמי חותמים: מקדש ישראל מחדש – או ומחדש⁴⁹² – חדשים⁴⁹³, לדעת רב דימי בשם רב בבבלי ור' חייא בר אשי בירושלמי: מקדש ישראל וראשי חדשים⁴⁹⁴, ויש מהאחרונים שכתבו בטעמם: שלדעתם אין קדושה בראש חודש⁴⁹⁵, או שלדעתם נוסח "מקדש ישראל מחדש חדשים" הוא בכלל מה שאמרו שאין חותמים בשנים⁴⁹⁶ או לפי שלרוב אין הלבנה נראת בראש חודש⁴⁹⁷. ויש מהראשונים שלפירושם יש אמוראים בירושלמי הסוברים שחותמים – כדרך שחותמים בברכה אמצעית של ימים טובים⁴⁹⁸ – מקדש ישראל והזמנים⁴⁹⁹. הלכה שחותמים, מקדש ישראל וראשי חדשים⁵⁰⁰.

מוסף של ראש חודש אין אומרים בו טופס של יעלה-ויבוא*, לא בברכה אמצעית ולא בברכת העבודה⁵⁰¹.

ברכה אמצעית של מוסף שבת ר"ח

מוסף שבת ראש חודש – לסוברים וכן הלכה שבתפילות ימים שיש בהם שתי קדושות, כוללים בברכה אמצעית שתי הקדושות ולא קבעו ברכה לכל קדושה בפני עצמה⁵⁰² – נהגו לפתוח ברכה האמצעית בנוסח מיוחד שיש בו מענין השבת וראש חודש – ולא בנוסח הרגיל לפתיחת הברכה של מוסף שבת⁵⁰³ – ואומרים: אתה יצרת עולמך מקדם וכו' עד על ידי משה עבדך⁵⁰⁴,

⁴⁹² או"ז הל' ר"ל סי' תנו בשם ירו' שבציון הבא.

⁴⁹³ ירושלמי ברכות שם שלפנינו. ועי' הגהות הגר"א לירו' שם ועי' ביאורו"ג סי' תכה ס"ג וצ"ב.

⁴⁹⁴ ברכות מד א כי אתא רב דימי וכו' לגי' שלפנינו וכו' ברש"י שם ועוד ראשונים עי' דק"ס שם (ויש של"ג עי' דק"ס שם והגהות הגר"א שם) ובסתם שם מט א ור"ח בירו' שם.

⁴⁹⁵ כללים ועניינים היוצאים מן הירו' שבסו"ס גליוני הש"ס (ענגיל) אות מג.

⁴⁹⁶ ע"ע אין עושין מצות חבילות חבילות, חתימת ברכה בשתיים. טוב ירושלים שם.

⁴⁹⁷ פ"מ שם. ועי' טוב ירושלים שם שדחה.

⁴⁹⁸ ע"ע יום טוב ציון 962.

⁴⁹⁹ עי' ירו' שם: רב אמר צריך להזכיר בה זמן, ועי' מחז"ו (כי"ל) שם, שהיינו שחותמים והזמנים, ועי' מחז"ו (כי"ל) שם וביאורו"ג סי' תקפב ס"ק יט, שמ' שהסובר שחותמים "והזמנים" סובר שאומרים והשיאו כבציון 489. ועי' פנ"מ שבציון 476 ורש"ס בירו' שם שפי' ד' רב בע"א.

⁵⁰⁰ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 485; רמב"ם תפילה פ"ב ה"י. ועי' מחז"ו (כי"ל) שם, שמד' רב ושמאל שבעירובין מ ב, שאין מברכין זמן בר"ה אף שהוא ר"ח, מ' שר"ח אינו בכלל המועדים ולפיכך אין חותמים בו "והזמנים".

⁵⁰¹ עי' גאונים ראשונים וסידורים שבציון 485, סדר תפילת מוסף של ר"ח ולא הזכירו יעלה ויבוא. ועי' ברכות ל ב, טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בשחרית אינו חוזר שמוסף לפניו, ועי' ציון 115, ועי' רשב"ץ ברכות שם, שא"צ לומר יעלה ויבוא במוסף, אלא שתפילת המוסף עצמה פוטרנו, וכ"כ בס' המנוחה תפילה פ"י הי"ב בפ"ד הרמב"ם שם.

⁵⁰² ע"ע יום טוב ציון 966 ואילך ועי' ראש חודש ועי' תפילה, מחלוקת תנאים בכל תפילות יום טוב ור"ח שחלו בשבת.

⁵⁰³ עי' ציון 449. עי' או"ח סדר תפילת של פסח אות ב וכל בו סי' נב וחי' המאירי לביצה יז א הובא בשל"ג על מרדכי שבת סי' רעג: דברכות של שבת וכו' לא יפול בהם יפה עירוב של שבת ויו"ט ור"ח וכו' ולכן מניחין (ברכה אמצעית של שבת) וכוללין של שבת באתה בחרתנו ובאתה יצרת וכו'. ועי' מהרש"א ביצה שם מתו"י: אבל ר"ח (שחל בשבת) מתפלל כסדר של שבת, וצ"ב.

⁵⁰⁴ סדר רס"ג ע"מ קל; נוסח התפילה שבסדר רע"ג מהדו' גולדשמידט ע"מ צ; סדר התפילות לרמב"ם ברכה אמצעית של מוסף ר"ח שחל להיות בשבת (מהדו' פרנקל ע"מ שלא); נוסח התפילה שבמחז"ו סי' רלג (מהדו' גולדשמידט ח"ב ע"מ שלא); אבודרהם סדר ר"ח שחל בשבת (ע"מ קצח). ועי' תשו' רב צמח גאון שברוקק סי' שו, נוסח ברכה אמצעית לשבת ר"ח הפותחת: שבת קדשך לעמך נתת יום מנוחה לבחיריך וכו', אבל נר' מתוך הדברים שפתיחה זו נהגה אף בכל השבתות. ועי' תפילה ומנהגי תפילה אר"י בתקופת הגניזה ע"מ 68 נוסח בני אר"י לפתיחת ברכה אמצעית לשבת ר"ח: אתה היכנת מנוחת שבת וציות לקדש ראשי חדשים וכו'.

ומזכירים בו תחילה קדושת שבת ואחר כך קדושת ראש חודש⁵⁰⁵ שאומרים כגון: ותתן לנו וכו' שבתות למנוחה וראשי חדשים לכפרה וכו';⁵⁰⁶ יהי רצון מלפניך וכו' שתעלנו וכו' ושם נעשה לפניך וכו';⁵⁰⁷ ולפי שמזכירים בו שני קרבנות מוספים⁵⁰⁸, אומרים בלשון רבים: ואת מוספי יום השבת ויום ראש החודש נעשה וכו';⁵⁰⁹ ויש שהיו אומרים: ומוסף יום השבת הזה ומוסף יום ראש החודש הזה;⁵¹⁰ מקראות מוספי השבת וראש חודש⁵¹¹, ויש שלא נהגו לאומרים⁵¹². מכאן ואילך נחלקו המנהגים: א. יש אומרים שתי נוסחאות של קדושת היום, של שבת ושל ראש חודש ואין כוללים זה בזה כלל, שאומרים: או"א חדש עלינו וכו' כנוסח שאומרים בברכה אמצעית של מוסף ראש חודש שבימות החול⁵¹³; ישמחו במלכותך, כדרך שאומרים בכל מוסף של שבת⁵¹⁴; או"א רצה במנוחתנו וכו', כנוסח שאומרים בברכה אמצעית של כל ברכות אמצעית של שבת ומוסף מכללם⁵¹⁵ ואין מזכירים בו ראש חודש כלל⁵¹⁶. ב. ויש שאומרים נוסחה של קדושת היום של ראש חודש וכוללים בה הזכרת שבת שאומרים: ישמחו וכו'; או"א

⁵⁰⁵ עי' ברייתא עירובין מ ב וביצה יז א לענין חוה"מ ור"ה שחלו בשבת: פותח בשל שבת ואומר קדושת היום באמצע ועי' רש"י ביצה שם וחי' המאירי שם, שהיינו שאומר קודם ותתן לנו את יום השבת הזה ואח"כ את היום הנוסף; רמב"ם תפילה פ"ב הי"א. וכ"ה בנוסח שבגאונים ראשונים שבסידור קודם, שמקדימים שבת לר"ח. ועי' מאירי שם שאע"פ שאמרו פותח בשל שבת, א"צ לפתוח בנוסח המיוחד לשבת, אלא להזכיר את שבת תחילה, ועי' שיטמ"ק שם, שלפי הפשט היה מקום לפרש, פותחים בשל שבת שאומרים תפילת שבת, אלא שלא נהגו כן, ועי' זיו משנה על רמב"ם שם. ועי' אחרונים שבציון 129, שאם אמר ושם נעשה אפי' לא הזכיר היום כלל יצא, ועי' ציון 95, שי"ס וכן הלכה שנוסח זה או כיו"ב הוא עיקר תפילת מוסף וא"א לבטלו, ולד' צ"ל שכאן הזכירו אמירת קדושת היום לכתחילה, ועי' אחרונים שבציון 110, שביום שיש בו שתי קרבנות והזכיר אחד מהם, אינו יוצא באמירת ושם נעשה.

⁵⁰⁶ אבודרהם שם ונוסח התפילה שבמחז"ו שם וכ"ה בסידורי אשכנזים וספרדים. ועי' סדרס"ג שם: שבתות למנוחה ויום ראש החדש הזה יום רצון לכפר בעדנו וכו' וכע"ז בנוסח התפילה שבסדרע"ג שם: ור"ה הזה וכו' וסדר התפילות לרמב"ם שם בהשמטת "יום רצון".

⁵⁰⁷ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 504. ועי' סדר"ג שם ושם: ונעשה לפניך וכו'.

⁵⁰⁸ אבודרהם שלהלן.

⁵⁰⁹ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 504; אהל מועד שער התפילה דרך א נ"ב (ח"א ד' נו א); עץ חיים (חזן) ח"א עמ' קו; ספר המנהגים (סירנא) הל' ר"ח (מהדור' מכון י-ם עמ' כט); לבוש סי' תכה ס"ד; סידור רש"ס שם. ויש ועי' ראשונים ואחרונים שבציונים 554, 605 שכ"ה ביו"ט שחל בשבת ושי"א שכ"ה אף בר"ה, לכלול מוספי ר"ח. ועי' ציון 455 שיש שאומרים "מוספי" בכל תפילות המוספים. ועי' ציון 453 שי"א "את" בלי ו".

⁵¹⁰ שבה"ל סי' קפ, ועי' ציון 555. ועי' מילואים לסידור רש"ס עמ' רל, שבהרבה סידורים אשכנזים א"א "מוספי" וא"א פעמיים "מוסף", אלא ואת מוסף יום השבת ואת יום וכו'.

⁵¹¹ גאונים ראשונים וסידורים שבציון 504 מלבד הרמב"ם שם ועי' ציונים 672, 686.

⁵¹² עי' ציונים 684, 688.

⁵¹³ עי' ציון 485. ושם שינו"ס בפתיחתו.

⁵¹⁴ עי' ציון 463. ועי' אבודרהם סדר מוסף של שבת (עמ' קעה) שהיו שנהגו לומר ישמחו במוסף שבת

ר"ח ולא במוסף שבת, ושאין טעם למנהגם.

⁵¹⁵ עי' ציון 465.

⁵¹⁶ ע"ע שבת וע' תפילה. נוסח התפילה שבסדרע"ג שם ועי"ש שינו"ס לענין אמירת "ישמחו"; סדרס"ג שם, ושם אמירת "ישמחו" לפני "או"א חדש"; סדר התפילות לרמב"ם שם ובהשמטת "ישמחו" (שאינה בנוסחתו אף במוסף של שבת עי' ציון 464) ובהשמטת "או"א" קודם רצה במנוחתנו; עי' נוסח התפילה שבמחז"ו שם ועץ חיים (חזן) ח"א עמ' קו, ושם הוסיפו בתוך או"א של ר"ה, ויהי השבת וראש החודש הזה סוף וקץ וכו'; אבודרהם שם. וכ"ה בסידורי הספרדים, עי' סידור תפילת ישרים ונציה תק וסידור חוקת עולם ירושלים תרנד ועוד. וכע"ז בסידור רס"ג שם, אלא ששם ישמחו לפני או"א חדש, והשמיט "או"א רצה במנוחתנו", אלא פותח קדשנו וכו'. ועי' חק"ל שבציון 527, שבאופן שאין ישמחו בין שני הבקשות של שבת ור"ח, הוא קרוב יותר להיות מעין החתימה, ואפשר שמטעם זה השמיטו בסדרס"ג וברמב"ם, או"א בתחילת הבקשה של שבת.

חדש עלינו וכו' של מוסף ראש חודש של חול, ומזכירים בתוכו גם את יום השבת⁵¹⁷. ג. ויש אומרים רק נוסח קדושת היום של ראש חודש שאומרים: ישמחו וכו'; או"א חדש עלינו כנוסח שאומרים בברכה אמצעית של מוסף ראש חודש שבימות החול⁵¹⁸. על הנוהגים להוסיף בתפילת המוספים: ותרצה לפניך תפילת עמוסיך כתמידי יום וקרבן מוסף ומקום ההוספה עי' לעיל⁵¹⁹.

קודם החתימה והחתימה

קודם החתימה – לסוברים וכן הלכה שחותמים בשתי קדושות⁵²⁰ – יש מוסיפים טופס שיש בו הזכרת שבת וראש חודש⁵²¹ – לפי שצריך לומר סמוך לחתימה מעין החתימה⁵²² – כגון: ושבת וראש חודש להם קבעת⁵²³ או: וחוקי שבתות וראשי חדשים להם קבעת⁵²⁴ או: ושבת קדשך להם הודעת וחוקי ראשי חדשים להם קבעת⁵²⁵. ויש שאינם אומרים טופס זה וכיוצא בו, ואחר שאומרים לנוסחתם או"א של שבת⁵²⁶, מיד חותמים⁵²⁷. בחתימת הברכה – לסוברים וכן הלכה

⁵¹⁷ נוסח סידורי אשכנזים. ועי' ס' המנהגים (טירנא) סוף הל' ר"ח (מהדו' מכון י-ם עמ' לא), ועי' כע"ז בסידור ר' שלמה ב"ר נתן עמ' לח. ועי' מבוא לסידור רש"ס נספח למילואים סי' יא עמ' תע ואילך, מהרבה כת"י ודפוסים קדמונים של מנהג אשכנז, ושם שיש שינויים באופן הזכרת השבת, שיש מוסיפים אחר או"א: "רצה במנוחתינו", ויש מוסיפים, אחר חדש עלינו: "ביום השבת הזה" או "את יום השבת הזה", אבל ברובם אין את הטופס של קדשינו במצוותיך וכו' שאומרים במוסף של שבת ושל שבת שחל ביו"ט, ועי' ערוה"ש סי' תכה ס"ב ומשמרת שלום (קודינב) סי' ל ס"ה שיש להוסיף פסקה זו ועי' ר"ש דבליצקי מוריה סיוון תמוז תשל"ב, שכ"ה בכמה סידורי קהילות החסידים ומנהג כמה מדקדקים, ועי' הליכות שלמה ר"ח הערה 60 בשם רש"ז אויערבך וקובץ מבקשי תורה טז יז בשם רי"ש אלישיב שאין לשנות.

⁵¹⁸ נוסח איטליה, עי' מחזורים נוסח איטליאני. ועי' מקו"ח (בכרך) סי' תכה, שנראה שמסכים לנוסח זה וצ"ב.

⁵¹⁹ ציון 466 ואילך.

⁵²⁰ עי' ציון 528.

⁵²¹ ראשונים שלהלן. ועי' תשו' רב צמח גאון שברוקח שם וסידור ר' שלמה בר נתן שם.

⁵²² עי' ריטב"א ותשב"ץ ומשאת בנימין שלהלן.

⁵²³ רבינו מנוח תפילה פ"ב ה"י: ונהגו; אהל מועד שער התפילה ד"א נ"ב.

⁵²⁴ תשב"ץ ח"ג סי' כט. וכ"ה נוסח רומניא, עי' מחזור לנוסחתם ונציה רפ' ד' מז א ובני איטליה שבציון 518.

⁵²⁵ משאת בנימין סו"ס צו, וכ"ה נוסח סידורי אשכנזים בימינו. וכע"ז בנוסח התפילה שבמחז"ו וע"ח שם: ושבתות (בע"ח: ושבת קדשך) להם נתת (בע"ח: הודעת) וראשי חדשים להם קבעת. ועי' ריטב"א בשיטמ"ק ביצה יז א: וצריך שיאמר סמוך לחתימה מעין החתימה וחוקי ראשי חדשים להם קבעת, וצ"ב שלא הזכיר שבת, ואפשר שא"צ להזכיר שבת לד' לפי שלנוסחתו נוסח ספרד שבציון 515, אומרים סמוך לחתימה או"א של שבת.

⁵²⁶ נוסח בני ספרד וגאונים וראשונים שבציון 516.

⁵²⁷ כ"ה בנוסח התפילה שבסדרע"ג וסדרס"ג וסדר התפלות לרמב"ם ואבודרהם שם, ועי' רבינו מנוח שם: והנוסח הראשון עיקר ובהערה שברמב"ם מהדו' פרנקל שם. וכ"ה מנהג הספרדים בימינו עי' סידורים הנ"ל. ועי' רמב"ם תפילה פ"ב ה"י: ר"ח שחל להיות בשבת וכו' במוסף וכו' ומשלים בענין שבת, ועי' כס"מ שם וב"י סי' תצ בד' הרמב"ם והטור שם, שמ"ש בביצה יז א לענין יו"ט ור"ח שחלו להיות בשבת, "ובמוספים מסיים בשל שבת", היינו שמזכיר מענין שבת קודם החתימה (ועי' ר"ח ביצה שם ועירובין מ ב ובהערות במהדו' לב שמח שם וראב"ן ביצה שם מהד' דבליצקי ח"ב עמ' תקיח ובהערה שם שכ"מ אף מד') ועי' ציון 528 שי"מ "מסיים" לענין החתימה עצמה, ואפשר שלפיכך אין מזכירים ר"ח קודם החתימה לד'. (וצ"ב שא"כ היה ראוי להיות כן גם לענין תפילת שבת ויו"ט, שגם עליה אמרו שם מסיים בשל שבת, ול"מ נוסח שאין בו מעין החתימה בשבת ויו"ט, ועי' רמב"ם שם שלא הביא דין פותח ומסיים בשל שבת, בדין יו"ט שחל בשבת). ועי' חק"ל או"ח סי' עג, שתמה שאם אין מזכירים ר"ח קודם החתימה, אין כאן סמוך לחתימה מעין חתימה, ע"ע ברכות ציון 72 ואילך, ועי"ש ד' קלו ג ד"ה כי ומילי דמרדכי (זקש) ח"א עמ' רי, שד' הרמב"ם כסוברים שאומרים קודם החתימה מעין הפתיחה, ע"ע הנ"ל ציון הנ"ל, ועי' חק"ל שם ד' קלח ג ד"ה כי ואילך, שתמה על מנהגם שנוהגים כן, אף שלהלכה קי"ל שאומרים קודם חתימה מעין חתימה, עי"ש ציון 76, ועי"ש שאפשר שאו"א של ר"ח וכו' ורצה במנוחותינו וכו' של שבת, שאומרים למנהגם קודם החתימה הרי הם

שביום שיש בו שתי קדושות חותמים בכל התפילות בשתיהם⁵²⁸ – חותמים מקדש השבת
וישראל וראשי חדשים⁵²⁹.

חותם בקדושה אחת

ברכה אמצעית של מוסף ראש חודש או חול המועד שחלו בשבת, שחותמים בהן בשתים⁵³⁰,
וחתם בשל שבת בלבד, יש מן האחרונים שכתבו שאף לסוברים שהחותם ברכה אמצעית של
תפילות יום טוב שחל בשבת, בשל שבת בלבד שחזור⁵³¹, מכל מקום בראש חודש וחול המועד
אינו חוזר, שהרי בשאר תפילות שבראש חודש וחול המועד לא תקנו ברכה להזכרת היום בפני
עצמה, אלא שמזכיר מעין המאורע בעבודה, ואף במוסף לא תיקנו כן אלא לכתחילה⁵³². ויש
שחולקים וכתבו שהסוברים לענין ברכה אמצעית של יום טוב ושבת שאם חתם בשבת בלבד

כמעין חתימה ארוכה, וכ"כ בסידור בית מנוחה מוסף של שבת ר"ח אות ו, ועי' חק"ל שם שאפשר שדי
במעין חתימה של אחת מהזכרות שבחתימה, ועי"ש שהשאייר בצ"ע וסיים שלעצמו נוהג כמנהג
אשכנזים שבציון⁵²⁵.

⁵²⁸ ע"ע יום טוב ציון 972 ועי"ש ציון 969 שיש מהראשונים הסוברים בדעת תנאים שאמרו בביצה יז
א: מסיים בשל שבת, שחותמים בשל שבת בלבד, ועי' ראשונים שבציון 527 שמפר' "מסיים בשל שבת"
בע"א, ועי' שפ"א ביצה שם שאפשר שאין מחלוקת ולד"ה חותמים בשתיהם. ועי' ירו' ר"ה פ"ו ה"ה,
לענין יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת, שיש"ס שפותח בשל שבת וחותם בשל יו"ט.

⁵²⁹ עי' ר' נתן בתוספתא ברכות פ"ג שהובאה בביצה שם ושם: רבי, לענין יו"ט שחל בשבת, ועי' רש"י
שם ד"ה מסיים וד"ה אין ותוס' שם ד"ה אין ורשב"א בתשובה ח"א סי' פו וב"י סי' תכה בד' ורא"ה שם
ופסקי הרי"ד ביצה שם וריא"ז ביצה שם ורשב"א ביצה ועירובין מ ב ותוס' הרא"ש ביצה שם ובעה"מ
ביצה שם (ד' ט ב) ואו"ז הל' ר"ח סי' תנו ועי' עיטור הל' יו"ט מחלוקת טו (מהד' שער החדש עמ'
298) ובפתה"ד שם וחי' המאירי ביצה שם ור"ן על הרי"ף ביצה שם, שה"ה לענין ר"ח; גאונים
וראשונים וסידורים שבציון 504; טוש"ע סי' תכה. ועי' רא"ה שם ובעל המאור שם ואו"ז שם ועיטור
שם ור"ן שם, שמצאנו נוסח זה בברכות מט א, שהביאוהו שם כדוגמא לחתימת ברכה בשתים, וכ"ה
בחי' הרא"ה ברכות שם ורא"ש שם פז סי' כב ואבודרהם סדר תפילות של ר"ח ד' כד ולפנינו בברכות
אינו, עי' פר"ח סי' תכה ס"ד. וע"ע תפלה ועי' ביצה שם, שיש שחתמו ביו"ט שחל להיות בשבת מקדש
ישראל והשבת והזמנים, ועי' ס' החילוקים שבין אנשי מזרח וכו' אות לב שמנהג בני אר"י להקדים
ישראל לשבת, שחותמים בכל ברכות השבת: מקדש ישראל ויום השבת, ועי' תקנת ארצות (ר"ע
אלטשולר שם) שם, מכ"מ בבבלי ובירו', ולשיטתם פשוט שחתמו: מקדש ישראל שבת ור"ח.

⁵³⁰ עי' ציונים 529, 565.

⁵³¹ ע"ע תפלה ועי' באה"ט סי' תפז ס"ק ה ומ"ב שם ס"ק ז ובבה"ל שם ד"ה מקדש.

⁵³² פר"ח סי' תפז ס"ב בדרך אפשר וסי' תכה ד שאינו חוזר; ח"א כלל כח יב; ישוע"י סי' תכה ס"ק א
לענין ר"ח ופשוט שהו"ה לענין חוה"מ, ועי"ש שכ"מ ממ"ש בגמ' לגרסת כמה ראשונים שאם שחל ר"ח
במוסף אינו חוזר שמנחה לפניו עי' ציון 118 אע"פ שבמנחה אין ברכה מיוחדת להזכרת ר"ח; שעה"צ
שם ס"ק ו. ועי' כנה"ג סי' תכה הגה"ט שטה ז שם והובא בא"ר שם ס"ק ג ובמ"ב שם ס"ק טו, שאם
חתם בשבת בלבד אינו חוזר, אבל עי' כנה"ג סי' תפז הגה"ט אות ב, שלד' אף ביו"ט אינו חוזר ואפי'
חתם מקדש ישראל והזמנים בלבד.

חוזר הוא הדין בראש חודש וחול המועד שחזור⁵³³. חתם בשל יום טוב או ראש חודש בלבד ע"ע תפלה⁵³⁴.

ברכה אמצעית של מוסף יו"ט

ברכה אמצעית של מוסף של ימים טובים – וכן בחול המועד שמתפללים בו מוסף של יום טוב⁵³⁵ פותחים בקדושת היום⁵³⁶ כדרך שפותחים ברכה אמצעית של כל תפילות ימים טובים: אתה בחרתנו וכו' ותתן לנו וכו' את יום פלוני וכו' עד זכר ליציאת מצרים⁵³⁷. ואין אומרים יעלה ויבוא וכו' שאומרים כאן בכל ברכות אמצעיות של יום טוב⁵³⁸, ויש שנראה מדבריהם שנהגו לומר⁵³⁹. ואחר כך פותחים בנוסח המיוחד למוספי ימים טובים: מפני חטאינו גלינו מארצנו וכו'⁵⁴⁰; והביאנו לציון עירך ברינה וכו' ושם נעשה וכו'⁵⁴¹; ואת מוסף יום וכו'⁵⁴²;

⁵³³ מאמר סי' תכה ס"ק ד. ועי' ריטב"א ביצה יז א שהובא בשיטמ"ק שם: וצריך שיאמר סמוך לחתימה מעין החתימה וחוקי ראשי חדשים להם קבעת ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל וראשי חדשים. ואם לא אמרן חוזר לראש, ועי' מאמר שם ובית מנוחה עמ' רמז וחק"ל או"ח נד ד' צד א ד"ה ושוב, שמ' שאם חתם באחת חוזר, ועי' מאמר ובית מנוחה שם שהלכה כדבריו, (ול"מ ד' הריטב"א לענין ברכה אמצעית של תפילת יו"ט), ועי' מחז"ב סי' רסח ס"ק ה, שאין ראייה שאפשר שכוונתו בלא הזכיר ר"ח כלל לא באמצע הברכה ולא בעבודה, ועי' נשמ"א שם אות ג, שאין ראייה שמש"כ שחוזר היינו אם לא הזכיר קודם החתימה, שאם חתם ולא אמר קודם החתימה גרע יותר מאם לא חתם כלל וכ"ג שהבין בד' הריטב"א בערה"ש סי' תפה ס"ק ב וג, ועי' שעה"צ שם שראה ד' הריטב"א ואעפ"כ הכריע במ"ב שם שיצא. ועי' ערוה"ש סי' תכה ס"א שאם חתם בשבת בלבד חוזר, וכ"כ אף לענין ברכה אמצעית של יו"ט עי"ש סי' תפז ד.

⁵³⁴ ועי' מ"ב סי' תפז ס"ק ז שם ובה"ל שם ד"ה מקדש.

⁵³⁵ עי' ציון 39, ועי' ציון 34 ואילך שי"ח.

⁵³⁶ עי' ציון 32.

⁵³⁷ ע"ע יום טוב ציון 960 וע' תפילה. נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קכה וקלא וקעד; סדר רס"ג עמ' קנא; סדר התפילות לרמב"ם ימים טובים, ברכה אמצעית של מוסף הפסח (מהד' פרנקל עמ' שלא ושלב); מחז"ו פסח סי' קג (מהדו' גולדשמידט ח"ב עמ' תסח) וחז"מ פסח סי' קו (שם עמ' תעב) ושש"פ סי' קח (שם עמ' תפא) ושבועות סי' שיא (שם עמ' תקעב) וסוכות סי' שעו (שם ח"ג עמ' תתנט) ושמן"ע סי' שז (שם עמ' תתקמב); אבודרהם תפילת מוסף של פסח (עמ' רלז) וסוכות (עמ' רצו).

⁵³⁸ ע"ע יעלה ויבוא ציון 4. נוסח התפילה שבגאונים וראשונים ציון קודם; תשו' חמדה גנוזה סי' קל ותשו' הגאונים החדשות (עמנואל) סי' קעג ותשו' שבמחז"ו סי' קלא (מהדו' גולדשמידט ח"א עמ' רלד) ועי' סדרש"י סי' תקלו, שא"א יעלה ויבוא במוסף ושכן מנהג בשתי ישיבות.

⁵³⁹ עי' תשו' רב צמח גאון ברוקח סי' שו נוסח מוסף שבת חז"מ: אתה בחרתנו, או"א יעלה ויבוא, וכו' מפני חטאינו, והשיאנו, בא"י מקדש ישראל והזמנים, ועי"ש נוסח מוסף שבת ר"ה ושם לא נזכר יעו"י, ועי' ציון 600. ועי' ציון 540. ועי' מסכת סופרים (היגר יט ה): וכשם שמקלסין וכו' כך מקלסין ימים טובים בתפילה במוסף במנחה וכו', והיכן קילוסין וכו' ואחריו אנא אלהינו יעלה ויבוא וכו', ועי' חילופי נוסחאות שם, שי"ס שאין גורסים שם מוסף. ועי' ציון הבא שבא"י היו אומרים יעו"י אף בתפילת מוסף.

⁵⁴⁰ גאונים וראשונים שבציון 537. ועי' נוסח התפילה שבסדרע"ג וסדרס"ג שם: או"א מפני חטאינו וכו'. ועי' תפילה ומנהגי תפילה אר"י מן הגניזה עמ' 97 ומבוא למחזור סוכות מהדו' גולדשמידט-פרנקל עמ' י, שבא"י היו מתפללים כנוסח שאר תפילות היום והיו מוסיפים נוסח קצר המיוחד לתפילת מוסף, אחר יעלה ויבוא, קודם והשיאנו: ועינינו תאיר בבית מאווינו ושם נראה לפניך בשילוש פעמי רגלינו ככתוב בתורן שלוש וגו' וקודם החתימה היו מוסיפים: ונעשה לפניך את חובתינו תמידי יום וקרבן מוסף, וכנוסח שבירו', עי' ציון 61.

⁵⁴¹ נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; סדרס"ג שם; סדר התפילות לרמב"ם שם; נוסח התפילה שבמחז"ו פסח סי' שמט (שם ח"ב עמ' תסח) וסוכות מהדו' גולדשמידט שם עמ' תתס; אבודרהם סדר פסח שם. ועי' אבודרהם שם: אנא אלהינו ושם נעשה וכו' וכ"ה בסידורי הספרדים. (וכ"ה בנוסח התפילה שבמחז"ו כ"ל במוסף של ר"ח סי' רלב ושל פסח סי' קד ור"ה עמ' שמט ויוה"כ סי' שנד: אנא ה' אלהינו ושם נעשה וכו').

⁵⁴² גאונים ראשונים וסידורים שבציון קודם, מלבד נוסח התפילה שבסדרע"ג שאינו, ועי' ציון 458. ועי' ציון 456 שי"א את בלא ו"ו וציון 455 שי"א מוספי בל' רבים בכל תפילות המוספים.

מקראות המוספים לנוהגים לאומרים⁵⁴³, על המקראות שאומרים עי' להלן⁵⁴⁴; או"א מלך רחמן רחם עלינו וכו'⁵⁴⁵; וחוזרים לנוסח הקבוע של כל ברכות אמצעיות של תפילות ימים טובים: והשיאנו, קדשנו במצותך וכו'⁵⁴⁶ – על הנוהגים להוסיף בתפילת המוספים: ותצא לפניך תפילת עמוסיך כתמידי יום וקרנן מוסף ומקום ההוספה עי' לעיל⁵⁴⁷ – וחזרתם – במטבע שחזרתם בו ברכה אמצעית של כל תפילות ימים טובים – מקדש ישראל והזמנים⁵⁴⁸.

יום טוב שחל להיות בשבת

יום טוב וחול המועד שחלו בשבת – לסוברים וכן הלכה שבברכה אמצעית של כל תפילות היום ומוסף בכללם, כוללים שתי הקדושות ולא קבעו לכל קדושה ברכה בפני עצמה⁵⁴⁹ – בברכה אמצעית של תפילת המוסף מתפללים במטבע של מוסף של יום טוב⁵⁵⁰ וכוללים בו שבת⁵⁵¹, כשם שכוללים שבת בשאר תפילות היום⁵⁵², ומקדימים מוסף של שבת למוסף של יום טוב⁵⁵³, ולפי שכוללים בו שתי קרבנות של שתי קדושות שביום, אומרים בלשון רבים: ואת מוספי יום השבת הזה ויום פלוני נעשה וכו'⁵⁵⁴, ויש שהיו אומרים: ואת מוסף יום השבת ואת מוסף יום חג וכו' הזה⁵⁵⁵ ואומרים מקראות המוספים של שבת ויום טוב, לנוהגים לאומרים⁵⁵⁶ – על אופן אמירתם עי' להלן⁵⁵⁷ – ויש מוסיפים – כשם שהם אומרים בכל מוסף של שבת⁵⁵⁸ – ישמחו במלכותך⁵⁵⁹, ויש שלא היו אומרים⁵⁶⁰. ויש שנהגו להזכיר את השבת אף בנוסח של

⁵⁴³ עי' ציון 679.

⁵⁴⁴ ציון 764 ואילך מוסף של פסח וציון 773 ואילך מוסף של שבועות וציון 896 ואילך מוסף של סוכות ושמנ"ע וציון 906 יו"ט שני של סוכות של גלויות וציון 916 ואילך חוה"מ של סוכות בחו"ל.

⁵⁴⁵ גאונים וראשונים שבציון 537. ועי' נוסח התפילה שבסדרע"ג וסדר התפילות לרמב"ם בהשמטת: או"א.

⁵⁴⁶ ע"ע יום טוב ציון 961. גאונים ראשונים וסידורים שם. ועי' נוסח התפילה שבסדרע"ג וסדרס"ג ונוסח התפילה לרמב"ם ואבודרהם שם: ואומר והשיאנו וכו', ועי' ציון 595 ששם הזכירו גם טופס של קדשנו וכו'.

⁵⁴⁷ ציון 466 ואילך.

⁵⁴⁸ ע"ע יום טוב ציון 962. גאונים וראשונים וסידורים שם.

⁵⁴⁹ ע"ע יום טוב ציון 966 ואילך וע' ראש חודש וע' תפילה, מחלוקת תנאים בכל תפילות יום טוב ור"ח שחלו בשבת.

⁵⁵⁰ עי' ציון 536 ואילך.

⁵⁵¹ נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קעה לענין חוה"מ שחל בשבת; סדרס"ג עמ' קנב לענין יו"ט שחל בשבת ועמ' רנד לענין חוה"מ שחל בשבת; סדר התפילות לרמב"ם ברכה אמצעית שלמוסף הפסח מהדו' פרנקל עמ' שלב) לענין יו"ט וחזו"מ חלו בשבת; מחז"ו סי' קו (מהדו' גולדשמידט ח"ב עמ' תעד) לענין חוה"מ שחל בשבת; טוש"ע סי' תצ ס"ה לענין חוה"מ שחל בשבת. ועי' ראשונים שבציון 503, טעם שכוללים שבת בנוסח של יו"ט ולא להיפך.

⁵⁵² ע"ע הנ"ל שם.

⁵⁵³ ע"ע יום טוב ציון 967 ועי' ציון 505. סדרע"ג שם; סדרס"ג שם; סדר התפילות לרמב"ם שם; אבודרהם שם.

⁵⁵⁴ נוסח התפילה שבסדר רע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קכו וקס לענין יו"ט ויוה"כ שחלו בשבת; מחז"ו שם" את מוספי יום המנוח הזה ואת יום חג וכו'; או"ח תפילת המועדים אות ט וכל בו סי' נב (מהדו' אברהם ח"ג עמ' רכא); שו"ע סי' תצ ס"ט; לבוש סי' תפח ס"ג ותצ ס"ט ועוד. ועי' גאונים וראשונים שבציונים: 509, 605. ועי' ציון 455, שיש שאומרים "מוספי" בכל תפילות המוספים. ועי' ציון 453 שי"א את מוסף בלא ו"ו.

⁵⁵⁵ נוסח התפילה שבסדרע"ג שם עמ' קעה. וכ"ה בסידור יעב"ץ ובסידור עבודת ישראל (ר"י בר) ועוד סידורים ישנים, עי' מילואים לסידור רש"ס עמ' רל. ועי' ציון 510.

⁵⁵⁶ עי' ציונים 686, 685.

⁵⁵⁷ ציון 747.

⁵⁵⁸ עי' ציון 462.

⁵⁵⁹ ס' המנהגים (טירנא) לפסח (מהדו' מכון י-ם עמ' נג); לבוש סי' תפח ס"ג. וכ"ה בסידורי אשכנז ופולין.

או"א מלך רחמן⁵⁶¹, שאומרים: או"א רצה במנוחתנו מלך רחמן וכו'⁵⁶², ויש שכתבו שאין מקום לפי הענין להזכרה זו שם⁵⁶³. לסוברים וכן הלכה שחותמים בשל שתי קדושות⁵⁶⁴, חותמים כדרך שחותמים בכל תפילות היום: מקדש השבת וישראל והזמנים⁵⁶⁵.

על האומר ביום טוב שחל להיות בשבת ואת מוסף במקום ואת מוספי עי' להלן⁵⁶⁶, על החותם במוסף של שבת חול המועד בשבת בלבד עי' לעיל⁵⁶⁷.

תפילת גשם וטל

בחזרת תפילת מוסף של ימים טובים יש שנהגו להוסיף כמה הוספות ידועות: בתפילת מוסף של שמיני עצרת – שלהלכה מתפילה זו והלאה מזכירים גבורות גשמים⁵⁶⁸ – בחזרתה נהגו לומר פיוטים הכוללים תפילה על הגשם⁵⁶⁹, וכן בתפילת מוסף של יום טוב ראשון של פסח – שלהלכה מתפילה זו ואילך פוסקים מלהזכיר גשמים⁵⁷⁰, ויש נוהגים מתפילה זו ואילך להזכיר ירידת הטל⁵⁷¹ – בחזרתה נהגו לומר פיוטים הכוללים תפילה על הטל⁵⁷² – ונהגו בה אף אותם שאינם מזכירים טל⁵⁷³ – ונהגו לאומרם בתוך החזרה, כהרחבות לברכה ראשונה ("מגן") ושניה ("מחיה")⁵⁷⁴ ויש שהיו מוסיפים אף בברכת השלום⁵⁷⁵. ויש שביטלו המנהג הישן, שחששו

⁵⁶⁰ עי' גאונים וראשונים לעיל ציון 551, סדר הזכרת שבת במוסף יו"ט, ולא הזכירו אמירת ישמחו ועי' רס"ג שם: ולא יוסיף בתפלת המוסף דברים שאינם חובה בשום פנים; סידור ר"ש מגרמיזא עמ' רכג במוסגר (ועי' במבוא לערוגת הבשם ח"ד עמ' 71, שקטע זה מר' אשר ב"ר יעקב הלוי מאוסנבריק) בשם ר"ש ב"ר ברוך מבומברג ור' משה כהן חזן ממגנצא.

⁵⁶¹ עי' ציון 545.

⁵⁶² ספר המנהגים (טירנא), מנהגי תפילת מוסף של פסח (מהדו' מכון י-ם עמ' נג); א"ר סי' תפח ס"ק ג: וכ"ה בכל הנוסחאות והכי נוהגין. ועי' רס"ג ד שלמנהגם לא אמרו "רצה במנוחתנו" בתפילת השיאנו לא במוסף ואף לא בשאר תפילות היום (וע"ע תפילה, שהוספת "רצה במנוחתנו" ב"השיאנו" של יו"ט שחל בשבת, ממנהג מאוחר). ועי' חמשה מאמרות, מאמר נוסח התפילה אות לג, שאין טעם לכפול אמירתו.

⁵⁶³ לבוש שם ס"ג. ועי' חמשה מאמרות שם.

⁵⁶⁴ עי' ציון 528.

⁵⁶⁵ ע"ע יום טוב ציון 971 ועי' כאן ציון 528, שי"ח בחתימת כל תפילות שבת שחל ביו"ט ומוסף מכללם. גאונים וראשונים לעיל ציון 551.

⁵⁶⁶ ציון 647 ואילך.

⁵⁶⁷ ציון 532 ואילך.

⁵⁶⁸ ע"ע גבורות ציון 51 ואילך ושם ציון 101 ואילך, מחלוקת אם אף הקהל מתחילים במוסף או רק הש"ץ.

⁵⁶⁹ עי' מחזור לסוכות הנ"ל במבוא עמ' לו ובנסמן שם הערה 20 רשימת פיוטים.

⁵⁷⁰ ע"ע שאלה וע' גבורות ציון 116 ואילך.

⁵⁷¹ ע"ע גבורות ציון 193 ואילך.

⁵⁷² עי' מחזור לפסח הנ"ל מבוא עמ' יח.

⁵⁷³ כ"ה מנהג אשכנז ועוד שאין מזכירים טל, ע"ע גבורות ציון 196 ואעפ"כ מפיטים על בקשת הטל. ועי' נימוקי או"ח סי' תפח, שתמה.

⁵⁷⁴ מנהג אשכנז ופולין ואיטליה ומנהג ספרד בזמן הקדום, עי' סידורים. קרובות לטל וגשם המשולבות בתוך ברכות העמידה נתקנו אף ע"י רס"ג עי' סידור רס"ג עמ' שצה ואילך ורב האי עי' ידיעות המכון ח"ג עמ' נד וכן משוררי ספרד רשב"ג ראב"ע ועוד עי' מבוא למחזור סוכות שם ובנסמן שם הערה 20, וע"ע על מנהג ספרד בזמן הקדום לאומרם בתוך החזרה בזכר צדיק סדר חג הפסח עמ' קנז ומחזור פאס סדר פסח עמ' לד ושכנה"ג סי' תקסו הגב"י אות ג, ועי' כש"ט גאגין ח"א עמ' תמד וח"ג עמ' 312 וח"ז עמ' קפו. ועי' מבוא למחזור סוכות שם ובגוף המחזור שם עמ' 431 ובמחזור לפסח שם עמ' 241, שיש מהפייטנים שסידרו פיוטים לכל שבעת הברכות ("שבעתא").

⁵⁷⁵ מנהג צרפת עי' מחזור שם סוכות עמ' 432 ואילך ופסח עמ' 245 ואילך.

להפסק⁵⁷⁶ ועוד שיש בתפילות אלו בקשת צרכים האסורה בשלוש ברכות ראשונות⁵⁷⁷, והנהיגו לומר סדר התפילה קודם החזרה⁵⁷⁸.

אזהרות

בחזרת תפילת מוסף של שבועות, נהגו להוסיף פיוט הכולל כל עשה ולא תעשה שבתורה ונקרא "אזהרות" וכמה מיני פיוטים כיוצא באלה התקינו קדמונים⁵⁷⁹, וכל מקום ומקום אומרים הסדר כפי מנהגם⁵⁸⁰. במקום אמירת האזהרות נחלקו המנהגים: יש שנהגו לאומרם אחר "איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך"⁵⁸¹, ויש לאחר מקראות המוספים – או אחר "על ידי משה עבדך וכו'" לאותם שאין אומרים מקראות המוספים⁵⁸² – קודם "או"א מלך רחמן"⁵⁸³. ויש שאמרו קודם "ככתוב בתורתך שלוש פעמים בשנה"⁵⁸⁴ ויש שנהגו לאומרם אחר החזרה⁵⁸⁵.

ותערב וכו' שאותך לבדך ביראה נעבוד

בחזרת התפילה של כל המועדות, ראש השנה ויום הכיפורים, יש שנהגו שהשליח ציבור אומר בברכת העבודה קודם ותחזינה עינינו וכו': ותערב לפניך וכו' ותחזינה עינינו וכו' ושם נעבדך

⁵⁷⁶ אחרונים שלהלן.

⁵⁷⁷ עי' ברכות לד א וע"ע שמונה עשרה. דבר שמואל וטוב עין שלהלן.

⁵⁷⁸ שו"ת דבר שמואל (אבוהב) סי' קמט: בקהילות אר"י וסביבותיה ומקצת ערי איטליה; שכנה"ג שם ושלחן גבוה שם סי' ק יד: חדשים מקרוב באו וכו' והוא המנהג הנכון, ועי"ש שכ"מ מד' שו"ע שם סי' ד (ועי' שו"ג שם שבמקומו ובזמנו הנהיגו לומר אחר החזרה); דברי יוסף (אירגאס) סו"ס ה: רבנן קשישאי של העיר הזאת (ליוורנו) ביטלו המנהג וכו' והנהיגו לאומרם קודם המוסף; בתי כנסיות בית מלוא סי' קכד ד' קכה ב: בימי מוהר"ש קושטא זלה"ה נתבטל המנהג; סידור תפילת ישרים ונציה תקמ עמ' ד' קה א מר"מ זכות: נוהגים בכל איטליה ובכל מערב וכו' וכן ראוי לעשות (ועי"ש שבאר"י אומרים אחר מוסף וצ"ב); טוב עין סי' יח אות מ בשם ר"ד קורדינאלי: חדשים מקרוב באו, ועי"ש שהחיד"א הסכים לזה ושהוא בכלל דברי שו"ע או"ח סי' קיב; כש"ט שם ח"א מנהג כמה מקהילות הספרדים, וכ"ה מנהג תימן עי' תכלאל עץ חיים למהרי"ץ שם, ומנהג קהילות הפרושים באר"י, עי' אר"י לרימ"ט עמ' יט והר צבי ח"א סי' נה: מנהג זה נתייחס מתחילת ישוב האשכנזי בירושלים וזה השולחן ח"ג עמ' כא. ועי' טוב עין שם, מר"ד קורדינאלי שאין לשנות המנהג הישן לאמרם בחזרה ושכ"ה אף לד' השו"ע שם.

⁵⁷⁹ עי' שה"ג מע"ס מערכת א אות פה, שמנה כו"כ סדרי אזהרות ומחבריהן ועי' מחזור לשבועות מהדו' י' פרנקל עמ' לו ואילך. ועי' סדרס"ג עמ' קצא, פיוט של אזהרות המיוסד כהרחבה לשבעת הברכות של מוסף ("שבעתא").

⁵⁸⁰ ארחות חיים סדר תפילת הפסח אות יב; טור או"ח סי' תצד.

⁵⁸¹ נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קלא.

⁵⁸² עי' ציון 679. ס' מצות זמניות הל' שבועות עמ' תנה: ויש משלוחי ציבור; אבודרהם סדר תפילות השבועות עמ' רמו: רוב בעלי תפילה (ושם שכ"כ רע"ג ורס"ג, ועי' רע"ג שבציון 581 וצ"ב); מנהג"מ אלקנה ח"ב עמ' רעז: יש מקומות; מנהגות וורמייזא לר"י שמש עמ' קג ולר"י קירכום עמ' רנח.

⁵⁸³ סדרס"ג עמ' קנו ועמ' קפג (ועי"ש עמ' קצא וציון 579); אורחות חיים שם; מנהג אשכנז, עי' ס' המנהגים (טירנא) מהדו' מכון י-ם עמ' סח וס' המנהגים לר"א קלויזנר מהדו' מכון י-ם עמ' קכב; מנהג איטליה, עי' סידור חיבור ברכות עמ' 142.

⁵⁸⁴ מנהג צרפת, עי' מבוא למחזור הנ"ל עמ' יד.

⁵⁸⁵ טור שם; ס' מצות זמניות שם; והוא יותר נכון; אבודרהם עמ' רמו: י"א ונכון הוא; מנהג"מ שם: יש מקומות וכו' ומנהג יפה וכו' וכן עמא דבר; צד"ל מאמר ד כלל ד פ"ו: נוהגים ברוב מקומות ישראל (ועי"ש שאפשר שכוונתו לגוף אמירת האזהרות); ס' המוסר לר"י כלץ פ"ד (דפו"צ ירושלים תשלג עמ' קכו): יש מקומות וכו' ומנהג יפה. וכ"ה מנהג הספרדים בזה"ל, עי' סידור תפילת ישרים ונציה ת"ק וחוקת עולם ירושלים תרנ"ד ועוד. ועי' תשו' פירוקי בן באבוי (שלם ח עמ' 7): ואזהרות וכו' לא תיקנו אותה חכמים ז"ל בתלמוד ואסור לש"ץ להזכיר אותה בתפילה ביום עצרת. ועי' תשו' הרמב"ם מהדו' בלאו ח"ב סי' רנט, בד' הרב השואל על מנהג שהתקין השואל במקומו (ספרד): ויאמרו ההזירות אחרי התפילה, ועי"ש שהסכים עמו הרמב"ם. ועי' לבוש סי' תצד ס"א שאומרים אחר מפי כבודך ושם בס"ב לענין יו"ט שני שאומרים אחרי התפילה וצ"ב.

וכו' וחיותם: שאותך לבדך ביראה נעבוד⁵⁸⁶. ויש מי שכתב שאף על פי שאינו נכון מה שנהגו לשנות חתימת הברכות הקבועות בכמה ברכות, מכל מקום יש לקיים מנהג זה, לפי שיש שחתמו ברכת העבודה במטבע זה בכל תפילות השנה⁵⁸⁷. ויש שכתבו שאין נכון לנהוג כן שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים⁵⁸⁸, ולפיכך יש שנהגו שאין הש"ץ אומר אלא: ותערב וכו' ושם נעבדך וכו' וחזור ואומר: ותחזינה וכו' וחיותם במטבע הקבוע: המחזיר שכינתו לציון⁵⁸⁹. אין כהנים שישאו כפיהם, יש מי שצדד שהמנהג שלא לומר ותערב⁵⁹⁰.

ברכה ראשונה מג' ברכות אמצעיות של מוסף ר"ה

תפילת מוסף של ראש השנה, ברכה ראשונה משלוש ברכות אמצעית שבה, הרי היא בעיקרה כברכה אמצעית של מוסף של ימים טובים⁵⁹¹, אלא שבטופס של "מפני חטאינו" משמיטים תיבות "ואין אנו יכולים לעלות ולראות לפניך", לפי שאין חובת ראייה אלא ברגלים⁵⁹², ואחר

⁵⁸⁶ ס' המנהגים (טירנא) לפסח ולסוכות ולשמנ"ע וליוה"כ (מהדו' מכון י-ם עמ' נד וקטו וקכב); מנהגי מהרי"ל תפילת יו"ט (מהדו' מכון י-ם עמ' קפח); מנהגי ר"י קלוזנר סוכות (מהדו' מכון עמ' רט); לבוש סי' תפח ס"ג ותקצב ס"ב ותרנט ס"א ותרסח ס"ב; עי' צוואת השל"ה שבציון הבא; סידור יעב"ץ תפילת מוסף לג' רגלים (מהדו' אשכול ח"ב עמ' קיז): ק"ק אשכנזים. וכ"ה אף במחזורי אשכנז הקדמונים, עי' מחזור נירברג כת"י כמנהג פולין שנת ה' אלפים ע"ו ו' ח"א עמ' 8 ובמחזור כת"י דרדון 46 לתלמיד מהר"ם במוסף של פסח ועוד. ועי' פי' ר"א מורמייזא בעל רוקח לפיוט "אנוש עד דכא תשב", הובא בדרשה לפסח לר"א מורמייזא ציון 153, שהביא ד' מדרש תהילים פ' יז, שהעובר לפני התיבה צריך להזכיר בנין בית המקדש והקרבת וסיום: ובשביל זה אנו מתפללים ביו"ט ותיערב וכו' כי ר' מאיר ציר אמונים יסדו (ואפשר שר"מ ש"ץ יסד רק את ותערב ולא את החתימה ועי' פי' התפילות לר"י בר יקר בפי' רצה עמ' נח ונוסח צרפת שבמחז"ו סי' פט מהדו' גולדשמידט ח"א עמ' קיג, שאמרו ותערב בלי החתימה בכל ברכת העבודה בכל ימות השנה). ועי' פי' הרוקח לתפילה עמ' שנ: ביו"ט אומרים שאותך לבדך ביראה נעבוד, ועי' ש עמ' שמש מחיבור סודות התפילה, ולא התפרש היכן ובאיזה תפילות. ועי' סידור יעב"ץ שם, שאף הקהל אומר ותערב עד החתימה.

⁵⁸⁷ צוואת השל"ה שבראש סידור של"ה (מהדו' אהב"ש ח"א עמ' 65), ועי' ש שציין לרש"י יומא סח ב ד"ה ועל העבודה ושם היא תפילת כ"ג ועי' רש"י ברכות יג ב בכל הכהנים אחר עבודתם וכ"ה בירו' סוטה פ"ז ה"ו, וכך הוא נוסח בני אר"י בכל תפילות השנה, עי' קרובץ לפורים ויאהב אמן מר"א קליר, שברכת העבודה חותם: שושן חוחים לעבדו ביראה ועוד, ועי' פאת השולחן הל' א"י י' ב בית ישראל אות כד, וכך היה מנהג בצרפת בכל תפילות ימים נוראים ואף בלחש עי' נוסח התפילה שבמחז"ו (כי"ל) סי' שמו (מהדו' גולדשמידט ח"ג עמ' תשלד) וסי' שנא (שם עמ' תשעח). ועי' פאת השולחן בית ישראל שם שדחה, שאחר שלהלכה חותמים המחזיר שכינתו לציון, א"א לחתום בחתימה אחרת אף שנהגו כך במקו"א.

⁵⁸⁸ פאה"ש שם בית ישראל שם, ועי' שכן הסכימו עמו רבני ירושלים האשכנזים ושכן אמרו על הגר"א; שערי רחמים הל' יו"ט אות ד בשם ר"ח מוולאז'ין. וכ"ה נוסח חב"ד, עי' שער הכולל על ברכת רצה עמ' 30. ועי' בית ישראל שם, שבא"י שנו"כ בכל התפילות אין טעם למנהג הזה כלל, ועי' ציון 590.

⁵⁸⁹ ר"א לנדא בסידור אשי ישראל עמ' 379, שכ"ה ע"פ הגר"א שבציון קודם ושכ"נ בירושלים ובעוד כמה קהילות; ספר אר"י (לרימ"ט) עמ' נז.

⁵⁹⁰ יפה נוף (ר"י מזיא) סי' כ: רבתי נוהגים; מהר"ם לובלין סי' ל והובא במג"א סי' קכח ס"ק עד וא"ר שם ס"ק פט ומקו"ח (בכרך) קיצור הלכות סי' תפח ומ"ב סי' קכח ס"ק קעג. ועי' מהר"ם שם שסיים: אין קפידא כ"כ אם אמרו, ועי' פאה"ש שם ומגיד תעלומה ברכות יא ב ובנין שלמה תיקונים והוספות לסי' א, שייכות הפיוט והחתימה לנשי"כ למנהגינו.

⁵⁹¹ עי' ציון 536 ואילך. נוסח התפילה שבסדרע"ג עמ' קמ; סדר רס"ג עמ' רכ; סדר התפילות לרמב"ם ברכה ראשונה משלש ברכות אמצעיות של מוסף ר"ה (מהדו' פרנקל עמ' שלג); עי' מחז"ו סוס"י שמח ונוסח התפילה שם סי' שמש (מהדו' גולדשמידט ח"ג עמ' תשמב); אבודרהם מוסף של ר"ה (עמ' רע). ועי' פי' ר"י מלונגל ר"ה פ"ד מ"ה שהזכיר אמירת יעלה ויבוא בר"ה בברכה אמצעית, וצ"ב אם לנוסחתו אומרים כן אע"פ שאין אומרים יעו"י בשאר המוספים, עי' ציון 538 או שלד' אומרים כן בכל המוספים עי' ציון 539.

⁵⁹² ע"ע ראייה. רא"ש ר"ה פ"ד סי' יד וטור סי' תקפב מר' שלתיאל; תשב"ץ קטן מהדו' שניאורסון סי' תכז; אבודרהם סדר תפילות ר"ה (עמ' רעד); שו"ע שם ס"ח. ועי' ציון 598

הזכרת קרבנות היום או פסוקי הקרבנות לנוהגים לאומרים⁵⁹³, אומרים סדר של מלכויות, על נוסח המלכויות ועל התפילות שיש שמקדימים לו ע"ע מלכויות-זכרונות-ושופרות*, וכוללים בה קדושת היום כנוסח שאומרים בשאר תפילות היום – כשם שכוללים במוסף של שבת ויום טוב נוסח קדושת היום של שאר תפילות היום⁵⁹⁴ – או"א מלוך וכו' קדשנו וכו'⁵⁹⁵, אבל אין אומרים קודם קדושת היום "או"א מלך רחמן וכו' ושם נעלה ונראה וכו'⁵⁹⁶ – כשם שאומרים בכל מוספי ימים טובים⁵⁹⁷ – שאין חובת ראייה בראש השנה⁵⁹⁸. על תפילת והשיאנו שנחלקו גאונים ראשונים אם אומרים אותה בברכה אמצעית של תפילות ראש השנה ומוסף מכללם, ע"ע ראש השנה⁵⁹⁹. וחותרים כשאר תפילות היום: מקדש ישראל ויום הזכרון⁶⁰⁰.

על הסוברים שמוסף של ראש השנה שחתם ברכת קדושת היום שלו: בא"י אדיר המלוכה, יצא, אף שלא יצא אם חתם כן בשאר תפילות, ע"ע הנ"ל. על ראש חודש שאין מזכירים אותו במוסף ראש השנה – כשם שאין מזכירים אותו בשאר תפילות היום – שאין אומרים ואת מוסף ראש החודש הזה, ושיש מי שסובר שמזכירים, ע"י להלן⁶⁰¹. על תקיעות שתוקעים בחזרה ושיש שתוקעים אף בלחש ע"ע תקיעת שופר.

ואת מוספי

קודם שמזכירים את קרבנות היום, אף לסוברים שביום שיש בו קדושה אחת אומרים "ואת מוסף" בלשון יחיד⁶⁰², כתבו הרבה ראשונים שאומרים "ואת מוספי" בלשון רבים – אף לסוברים וכן הלכה שאין מזכירים בו את ראש החודש שאין אומרים: ואת מוסף יום ראש החודש הזה⁶⁰³ ואף לסוברים שאין אין מזכירים בו את מקראות המוספים של ראש חודש⁶⁰⁴ – לכלול קרבנות ראש חודש הקרבים בו⁶⁰⁵. על יום שני של ראש השנה אם אומרים בו "מוספי"

⁵⁹³ ע"י ציון 686 וע"י ציון 682 שיש שנהגו לומר מקראות ר"ה אע"פ שלא נהגו לומר מקראות שאר ימים טובים. על נוסח המקראות ע"י ציון 764 ואילך.

⁵⁹⁴ ע"י ציונים 465, 546.

⁵⁹⁵ ע"ע ראש השנה. גאונים ראשונים וסידורים שבציון 591.

⁵⁹⁶ ע"י גאונים ראשונים וסידורים שם שלא הזכירו טופס זה.

⁵⁹⁷ ע"י ציון 548.

⁵⁹⁸ ע"ע ראייה. חיבור התשובה למאירי מאמר ב פ"ב עמ' 264.

⁵⁹⁹ וע"ע יום הכיפורים ציון 1802 ואילך.

⁶⁰⁰ ע"ע הנ"ל. גאונים ראשונים וסידורים שם.

⁶⁰¹ ציונים 793, 814.

⁶⁰² ע"י ציון 454 וע"י ציון 455 שי"א תמיד מוספי בל' רבים. וע"י ציון 453 שי"א "את" בלא ו"ו.

⁶⁰³ ע"י ציון 793 וע"י ציון 814 שיש מי שחולק. ראשונים שלהלן.

⁶⁰⁴ ע"י ציון 792 וע"י ציון 807 שי"ח. ראשונים שלהלן.

⁶⁰⁵ ע"י ציון 509 והנסמן שם, שביום שמזכירים בו שני מוספים אומרים "ואת מוספי" בלשון רבים וע"י ציון 455 שי"א מוספי בכל תפילות המוספים. דרשת הראב"ד לר"ה (מהדו' שישא עמ' מט) וע"י חיבור התשובה למאירי מאמר ב' פ"ו עמ' 380: והר"א חידש וכו' לומר את מוספי, ואפשר שהוא הראב"ד; ספר השלחן הל' תפילה שער א: ומן האחרונים ז"ל אמרו; אהל מועד שער ר"ה ויוה"כ דרך שני נתיב ו' (ח"ב ד' כא ב) בשם הראב"ה; ארחות חיים הל' ר"ה סדר תפילת מוסף אות ח (מהדו' ירושלים עמ' רכב): ומן האחרונים כתבו וכו' וכ"כ הרשב"א; כלבו סי' סד (מהדו' אברהם עמ' קסד): יש כתבו; מאירי ר"ה לה א: וכן אנו נוהגים ועירובין לט א; ריטב"א ר"ה לב א; ר"ן ר"ה סוף פרק רביעי (ד' יב ב) ד"ה מהו: שהרי שער של ר"ח קרב וע"י ציון 30 וציון 860; רי"ו תו"א ג' ח"א; ר"י בירב בתשו' מבי"ט ח"א סי' מו. שו"ע סי' תקצ"א ס"ג; רמ"א שם ס"א. וע"י מחז"ו סי' שכא (מהדו' גולדשמידט ח"ג עמ' תשב) בשם ר' יצחק הלוי, ותשו' רש"י שם (שם עמ' תשה), שצריך לומר מקראות של מוסף ר"ח, שהרי אומרים ואת מוספי יום הזכרון הזה, ומ' שכך היתה הנוסחה לפנייהם. וע"י זכרון יהודה (מהר"ם א"ש) מהדו' ירושלים עמ' קפה, שבר"ה שחל בשבת טוב לומר: את מוסף יום השבת הזה ואת מוספי יום הזכרון הזה, שאם יאמר ואת מוספי יום השבת ויום הזכרון אין היכר מהדברים שכולל מוסף ראש חודש.

עי' להלן⁶⁰⁶. ויש מן האחרונים מי שכתב, שלסוברים שמזכירים מקראות מוסף של ראש השנה, ומקראות של מוסף ראש חודש אין מזכירים – אלא באמירת: מלבד עולת החודש וגו', שאין בה הזכרת שעיר ראש חודש⁶⁰⁷ – אין לומר מוספי, שאם אמר מוספי ופירט המקראות של ראש השנה צריך לפרט גם מקראות של ראש חודש⁶⁰⁸, וחלקו עליו, שאף לשיטות אלו צריך לומר "את מוספי"⁶⁰⁹, ויש חולקים על כל זה וסוברים שאין אומרים "מוספי"⁶¹⁰, שראש חודש נכלל ביום הזכרון⁶¹¹ ומוסף פירושו כל שנתוסף באותו היום⁶¹².

חזרה

בחזרת תפילת מוסף ראש השנה יש שנוהגים לומר פיוטים, מהם שנתקנו לשליח ציבור בלבד, כרשות שאומרים בסוף ברכת אבות ומהם שנתקנו אף לקהל, כפיוטים לברכה ראשונה (מגן) ושניה (מחיה), לברכה שלישית (משולש) לקדושה, ולברכת השלום⁶¹³. בברכת ההודאה יש שנהגו להוסיף אחר ועל כולם וכו' לעולם ועד: אבינו מלכינו זכור רחמיך וכו'⁶¹⁴. על הפיוטים והאמירות שאומרים קודם סדר מלכויות-זכרונות-ושופרות* וביניהם ע"ע. על מקומות שהש"ץ אומר בחזרה נוסח מיוחד למלכויות זכרונות ושופרות, ע"ע. על ברכת העבודה במוספי ימים טובים, ראש השנה ויום הכיפורים, שיש שמוסיפים בה תחינה ומשנים חתימתה עי' לעיל⁶¹⁵.

ברכה אמצעית של מוסף יוה"כ

ברכה אמצעית של מוסף יום הכיפורים, הרי היא בעיקרה כברכה אמצעית של מוסף ימים טובים⁶¹⁶, אלא שבטופס של "מפני חטאינו" משמיטים תיבות "ואין אנו יכולים לעלות ולראות לפניך", לפי שאין חובת ראייה אלא ברגלים⁶¹⁷. קודם הזכרת מוספי היום, או הזכרת המקראות לנוהגים לאומרים⁶¹⁸, יש נוהגים לומר: ואת מוספי יום הכיפורים⁶¹⁹ – אף שלמנהגם אין

⁶⁰⁶ ציון 873.

⁶⁰⁷ עי' ציון 828.

⁶⁰⁸ ב"ח שם אות ה, שהסוברים בציון 605, שאומרים מוספי, משום שאין מזכירים פסוקים כלל לד' ואף לא של ר"ה. ועי"ש שהוסיף שבכל "הסידורים שלנו" נמצא: את מוסף.

⁶⁰⁹ מג"א שם ס"ק ב בד' רמ"א שם; א"ר שם ס"ק ה. ועי' מג"א שם שהשיג על הב"ח מד' הר"ן שם, שאומרים "ואת מוספי", אע"פ שמ' ממנו שלד' אומרים פסוקים של מוסף ר"ה, שהביא שם ד' גאונים שא"א פסוקים של מוסף ר"ה, עי' ציון 792, ומ' ששל ר"ה אומרים אף לד', וצ"ב אם יש לדקדק מזה, ועי' ציון 679 שמנהג ספרד שאא פסוקים בכל המועדות ור"ה בכללם.

⁶¹⁰ מאירי שם: יראה לי. ועי' טור סי' תקצא, בשם בעל העיטור שאומרים: את מוסף (ועי"ש שלבעה"ט אומרים מקראות של ר"ח, ואעפ"כ נוסחתו ואת מוסף). וכ"ה בסידור רע"ג (מהדו' גולדשמידט עמ' קמא).

⁶¹¹ עי' גמ' שבציון 795.

⁶¹² מאירי שם: יראה לי. ונר' שלפי"ז אף לסוברים בציון 807 שאומרים מקראות של ר"ח, א"צ לומר מוספי.

⁶¹³ סידורי אשכנז צרפת, איטליה ופולין וסידורי ספרד בזמן הקדום.

⁶¹⁴ סידורי מנהג פולין ול"מ מקורו. וע"ע עשרת ימי תשובה שיש מהגאונים והראשונים שהזכירו נוסח זה בברכת ההודאה של כל תפילות עשי"ת ושכ"ה מנהג בני תימן (ושם הוא בנוסח מקוצר).

⁶¹⁵ ציון 586.

⁶¹⁶ עי' ציון 536 ואילך. נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קסו; סדר רס"ג עמ' רסב; סדר התפילות לרמב"ם ברכה אמצעית של מוסף (מהדו' פרנקל עמ' שלה); עי' מחז"ו סי' שנג ונוסח התפילה שם סי' שנד (מהדו' גולדשמידט ח"ג עמ' תשפה); אבודרהם מוסף של יוה"כ (עמ' רפז).

⁶¹⁷ ע"ע ראייה. רא"ש ר"ה פ"ד סי' יד וטור סי' תקפב מר' שלתיאל; תשב"ץ קטן מהדו' שניאורסון סי' תכו; עי' ציון 592. ועי' ציון 634.

⁶¹⁸ עי' ציונים 686, 682. על נוסחתם עי' ציון 884 ואילך.

⁶¹⁹ לב חיים ח"ג סי' קלז שכן מנהג שאלוניקי; בא"ח ש"א וילך אות כ, מזקנו רמ"ח.

אומרים מוספי אלא ביום שיש בו שתי קדושות⁶²⁰ – לכלול שעיר הפנימי של יום הכיפורים⁶²¹, ותמהו עליהם⁶²². ויש מוסיפים אחר הזכרת הקרבנות תפילת עלינו לשבח⁶²³, ויש מוסיפים אוחילה לאל וכו'⁶²⁴, אבל הרבה ראשונים כתבו שלא נתקנה תפילה זו אלא כרשות לשליח ציבור⁶²⁵ שלשונה מוכיח עליה⁶²⁶: אשר בקהל עם אשירה וכו'⁶²⁷. אחר כך כוללים בה קדושת היום כנוסח שאומרים בשאר ברכה אמצעית של תפילות היום – כשם שכוללים במוסף של יום טוב קדושת היום של שאר תפילות היום – או"א מחל וכו'⁶²⁸. הנוהגים לומר בכל ברכות אמצעיות של יום הכיפורים "יעלה ויבוא" אחרי או"א מחל וכו'⁶²⁹, מהם שאומרים כן גם בתפילת מוסף⁶³⁰ ומהם שאין אומרים⁶³¹. ואין אומרים: או"א מלך רחמן וכו' ושם נעלה ונראה וכו'⁶³² – כשם שאומרים בכל מוספי ימים טובים⁶³³ – שאין חובת ראייה ביום הכיפורים⁶³⁴. על תפילת והשיאנו שנחלקו גאונים ראשונים אם אומרים אותה בברכה אמצעית של תפילות יום הכיפורים ומוסף מכללם, ע"ע יום הכיפורים⁶³⁵. חותמים במטבע שחותמים בו ברכה אמצעית של כל תפילות יום הכיפורים⁶³⁶.

חזרה

בחזרת תפילת מוסף של יום הכיפורים יש שנוהגים לומר פיוטים, מהם שנתקנו לשליח ציבור בלבד, כרשות שאומרים בסוף ברכת אבות ומהם שנתקנו אף לקהל, כפיוטים לברכה ראשונה (מגן) ושניה (מחיה), לברכה שלישית (משולש) לקדושה, ולברכת השלום, יש שנהגו לומר כולם⁶³⁷ ויש שאין אומרים אלא רשות וסילוק לקדושה⁶³⁸. בברכת ההודאה יש שנהגו להוסיף –

⁶²⁰ עי' ציון 454 ועי' ציון 455 שי"א "מוספי" בכל תפילות המוספים.
⁶²¹ ע"ע שעירי יום הכיפורים. עי' בא"ח שם שציין לחק"ל או"ח סי' נד ד' צו א ד"ה וכדי, ועי"ש שביה"כ יש מקום לומר מוספי משום שעיר הפנימי. ועי' ציון 720 ואילך.
⁶²² עי' רוח חיים סי' תרכא ס"ק א, ועי' יבי"א ח"ד סי' מח, באורך ושאל בחק"ל שבציון קודם, לא כ"כ אלא בד' הרמב"ם, שלדעתו אומרים מוספי גם בשאר ימים טובים עי' ציון 455.
⁶²³ עי' נוסח התפילה שבסדרע"ג מהדו' גולדשמיט עמ' קסג שכ"ה בכמה כת"י של הסדור; המנהיג הל' יוה"כ סי' נט: י"א; אבודרהם שם; ס' מצות זמניות עמ' תפד. וכ"ה מנהג קהילות הספרדים בימינו, עי' סידור תפילת ישרים ונציה ת"ק ומחזור חוקת עולם ירושלים תרנ"ד ועוד.
⁶²⁴ עי' נוסח התפילה שבסדרע"ג שם; ס' מצות זמניות שם; אבודרהם שם.
⁶²⁵ עי' ריטב"א ר"ה לד ב ואורחות חיים סדר תפילת ר"ה אות ט וטור או"ח סי' תקצא ורשב"ץ ר"ה לב א ועי"ש שאפשר שהוא מר' משה גאון ואבודרהם עמ' רעא (ועי' אבודרהם שבציון קודם וצ"ב) וצדה לדרך מאמר ד כלל ה פרק ב ושכנה"ג סי' תקצא הגב"י אות ז ומאמר שם ח, שאין אומרים אוחילה בלחש של מוסף ר"ה מטעם זה, וע"ע מז"ש שהסוברים שיש לאומרו, הר"ז משום שלדעתם הוא חלק מטופס אמירת המלכויות.
⁶²⁶ או"ח וטור ורשב"ץ ואבודרהם וצד"ל שם.
⁶²⁷ או"ח ואבודרהם וצד"ל שם.
⁶²⁸ ע"ע יום הכיפורים ציון 1798 ואילך מנהגים שונים, שיש מוסיפים בכל ברכות אמצעיות גם או"א מלך וכו' כנוסח שאומרים בברכות אמצעיות של ר"ה.
⁶²⁹ ע"ע יוה"כ ציון 1798.
⁶³⁰ אבודרהם שם. ועי' נוסח התפילה סדרע"ג מהדו' גולדשמיט עמ' קסז שכ"ה בכת"י א' של הסידור (אבל עי' ריצ"ג שערי שמחה עמ' סא בשם רב עמרם שא"א יעו"י ביוה"כ כלל). וכ"ה מנהג קהילות הספרדים בזה"ל לומר יעו"י, עי' סידור תפילת ישרים ומחזור חוקת עולם ועוד.
⁶³¹ ריצ"ג שם עמ' סב.
⁶³² עי' גאונים ראשונים וסידורים שבציון 616 שאינו בנוסחתם.
⁶³³ עי' ציון 548.
⁶³⁴ ע"ע ראה. עי' חיבור התשובה למאירי מאמר ב פ"ב עמ' 264 לענין ר"ה.
⁶³⁵ ע"ע הנ"ל ציון 1802 ואילך.
⁶³⁶ שם ציון 1835 ואילך ושם מנהגים שונים. גאונים ראשונים וסידורים שם.
⁶³⁷ סידורי אשכנז צרפת איטליה ופולין, ועי' ציון הבא על מנהג ספרד.

בכל תפילות היום ומוסף מכללם – אחר ועל כולם וכו' לעולם ועד: אבינו מלכינו זכור רחמיך וכו'.⁶³⁹ על המנהג שנהגו שהש"ץ והקהל מסדרים סדר עבודת יום הכיפורים בשעת חזרת התפילה של מוסף אחר הזכרת קרבנות היום ועל הכריעות שכורעים בשעת האמירה והפיוטים שנאמרים אחרי אמירת סדר העבודה, ע"ע יום-הכיפורים.⁶⁴⁰ קודם שאומרים סדר העבודה אומרים – אף אותם שאינם אומרים כן בלחש⁶⁴¹ – עלינו לשבח⁶⁴². ויש נוהגים שנופלים על פניהם בשעה שאומרים ואנחנו כורעים ומשתחוים וכו'.⁶⁴³ על הסליחות שנהגו לאומרם בתפילות היום ומוסף מכללם ע"ע הנ"ל⁶⁴⁴. על הווידוים שמתוודים בחזרת התפילות ומוסף מכללם ע"ע הנ"ל.

אמר ואת מוסף ביום שיש בו שתי קדושות

תפילת מוסף של שתי קדושות כגון שבת ראש חודש שאומרים בה בלשון רבים: "ואת מוספי"⁶⁴⁵, ואמר "ואת מוסף", נחלקו ראשונים ואחרונים – לסוברים שאמירת עניני העבודה במוסף מעכבת⁶⁴⁶ – אם יצא ידי חובה וכמה חילוקים בדבר: א. אמר מקראות המוספים של שני המוספים, כתבו אחרונים שלדברי הכל יצא⁶⁴⁷, שעל ידי פירוש המקראות, תיבת מוסף מתפרשת, ככוללת כל המוספים⁶⁴⁸. ב. לא אמר המקראות אבל הזכיר שני הימים שעל קרבנותיהם אנו מתפללים, כגון שאמר: ואת מוסף השבת הזה ויום ראש החודש הזה וכו',

⁶³⁸ מנהג ספרד, עי' סידורים. ועי' שכנה"ג או"ח סי' נא הגה"ט אות ג ושומר אמת סי' לד אות יד, שאע"פ שהנהיגו קרוב לזמנם שלא לומר שום פיוט בתוך ברכות העמידה, מ"מ קדושות אלו מנהג פשוט לאומרים, ועי' תשו' רדב"ז ח"ג סי' תקלב ושכנה"ג או"ח סי' קיב הגב"י אות א, שהם כקדושה ארוכה ולפיכך אינם חשובות הפסק (ועי' שכנה"ג שלהלן שמ"מ טוב יותר שלא לאומרים). ועי' ע"ח למהרי"ץ בקדושת שחרית של יוה"כ, שתמה על האומרים אותם בחזרה אע"פ שביטלו אמירת תפילת טל וגשם בחזרה עי' ציון 578, ועי' שולחן גבוה סי' תקסו ס"ק יד וטוב עין סי' יח אות מ, שיש לחלק ביניהם. ויש מהספרדים שביטלו אמירתם משום הפסק, עי' שכנה"ג שם ושם, בשם ר"ד אגוזי ושם סי' נב שכ"נ המהדרים וטוב עין סי' יח אות מ: מנהג אשר הריחו בסוד ה' וברכ"י סי' קיב ס"ק ב ומחז"ב שם ס"ק ב שכן ראוי וכה"ח (סופר) סי' קיב סק"ד: יש בערי ספרד, שאין הש"ץ אומר אלא הסומך על ידו, ושמנהג בית אל שאין אומרים כלל.

⁶³⁹ סידורי מנהג פולין. ועי' ציון 614.

⁶⁴⁰ ציון 1974 ואילך. ועי' תשו' רב האי בריצ"ג הל' יוה"כ שערי שמחה ח"א עמ' סג ומנהיג סוס"י סד, שמה שא"א סדר העבודה אלא במוסף הרי זה כשם שאין מזכירים קרבנות היום אלא בתפילת מוסף עי' ציון 83 ואילך, ועי' תשו' רב נטרונאי גאון שבסדרע"ג מהדו' גולדשמידט עמ' קסט וריצ"ג שם שא"א אלא במוסף לפי: שמזכיר סדר עבודות והזאות והודאות בשעת עבודת כה"ג, וצ"ב, ועי' מנהיג שם בשמו בשינוי קצת. ועי' תשוה"ג שבראבי"ה מהדו' דבליצקי סי' תקכח אות כג (מהדו' אפסוביצר סי' תקל) ואו"ז הל' יוה"כ סי' רפא ורי"ו תו"א נ"ו ח"ג. וע"ע הנ"ל ציון 1975 שיש שהיו אומרים סדר העבודה אף בשאר תפילות.

⁶⁴¹ על האומרים בלחש עי' ציון 623.

⁶⁴² עי' רוקח הל' יום הכיפורים מהדו' ירושלים עמ' קיב וחיבור התשובה למאירי עמ' 525 וספר המנהגות לר"מ ממרשאליה עמ' 134 ו ואו"ח הל' יוה"כ סי' לז וכל בו שם סי' סט והמחכים עמ' 41 ועוד. ולמנהג תימן אין אומרים.

⁶⁴³ רמ"א סי' תרכא ס"ד. ועי' רמ"א שם שהש"ץ לא יפול על פניו ועי' לבוש שם ס"ו וט"ז שם ס"ק ג שהמנהג שאף הש"ץ נופל, ועי' פמ"ג שם מש"ו סק"ג שנותנים עמוד לפני הש"ץ ובשעת הכרעה מסלקים אותו והובא במ"ב שם ס"ק טז וכ"ה במט"א סי' תקצב ס"א.

⁶⁴⁴ ציון 1658 ואילך.

⁶⁴⁵ עי' ציון 509. ועי' ציון 454 שי"א "מוספי" בכל תפילות המוספים.

⁶⁴⁶ עי' ציון 101 ואילך מחלוקת. ועי' חק"ל או"ח סי' נד ד' צו ב ד"ה ואחר והג' מהרש"ם לאו"ח (כהנא) סי' תקצא ס"ד, שפשוט שלסוברים שאמירת עניני העבודה אינה מעכבת, אמירת מוספי לא מעכבת, ועי' ר"א חיון שבציון 655.

⁶⁴⁷ חק"ל שם; ר"א חיון בשלמי חגיגה ד' רכו א; אחרונים להלן ציון 659. ועי' אחרונים שבציון 660.

⁶⁴⁸ חק"ל שם; ר"א חיון שם; משמרת שלום (קודינב) שם סי' מא אות ה; א"א שם.

כתבו אחרונים שאף בזה יצא, שאף על ידי כך משמע שכולל בתיבת מוסף כל המוספים⁶⁴⁹. ויש מהראשונים שנראה מדבריו שבזה לא יצא⁶⁵⁰. ג. מוסף של ראש השנה לסוברים שאומרים בו "ואת מוספי" כדי לכלול מוסף של ראש חודש⁶⁵¹, לסוברים וכן הלכה שאין מזכירים את יום ראש החודש בתפילה לפי שיש במשמעות יום הזכרון אף את ראש חודש⁶⁵², ולסוברים שאין מזכירים את מקראות מוסף של ראש חודש⁶⁵³, ואמר ואת מוסף יום הזכרון הזה, יש מהראשונים ואחרונים שכתבו שחזור⁶⁵⁴, שכיון שלא הזכיר ראש חודש תיבת מוסף מתפרשת רק על ראש השנה⁶⁵⁵, ומהם שכתבו שמכל מקום ביום שני של ראש השנה, שאין אומרים בו "מוספי" אלא משום שלא יבואו לזלזל בו לדעתם⁶⁵⁶, אינו חוזר⁶⁵⁷. לסוברים שאף על פי שאין מזכירים את ראש חודש, ולא את מקראות של מוסף ראש חודש, מכל מקום מזכירים בו קרבנות של ראש חודש באמירת: מלבד עולת החדש וכו'⁶⁵⁸, יש שכתבו שאם אמר "את מוסף" אינו חוזר⁶⁵⁹, ויש שנראה מדבריהם שאף על פי כן חוזר⁶⁶⁰. ויש מן הראשונים ואחרונים

⁶⁴⁹ ר"א חיון שם; קשר גודל סי' כד אות ב.

⁶⁵⁰ מאירי ר"ה לה א: י"א, ועי"ש שהשיג עליהם ושאלו בר"ה שחל בשבת אם אמר: את מוסף יצא, ומ' שלדעתם אף בר"ה שחל בשבת שמזכירים את שניהם בתפילה, לא יצא. ועי' ציון 510 שיש מסידורי האשכנזים שכתוב בהם, ואת מוסף יום השבת ואת יום פלוני, ואפשר שבאופן כזה שמכפיל תיבת "ואת", לדברי הכל יצא, שא"א לפרש שיש כאן מוסף אחד בלבד שקרב בשביל שתי קדושות, ועי"ש שי"א ואת מוסף יום השבת ומוסף יום פלוני, ופשוט שבאופן זה לד"ה יצא.

⁶⁵¹ עי' ציון 605 ועי' ציונים 608, 610 שי"ח.

⁶⁵² עי' ציון 793 ועי' ציון 814 שיש מי שחולק.

⁶⁵³ עי' ציון 792 ועי' ציון 807 שי"ח.

⁶⁵⁴ עי' אהל מועד שער ר"ה ויוה"כ דרך שני נתיבי ו' (ח"ב ד' כא ב) בשם הרא"ה שאם אמר ואת מוסף לא יצא ור"א חיון שם ד' רכו ב בד' הר"ן ר"ה פ"ד (ד' יב ב) ור"י עי"אש במנהגי ארג"ל שבסו"ס בית יהודה ד' קז ע"א אות ה משם מורו (ר"ש צרור), שאם אמר ואת מוסף חוזר והו"ד במחז"ב שם קו"א אות ג וקשר גודל סי' כד אות ב ור"א חיון בשלמי חגיגה שם וד' שי"א ב והג' רעק"א על שו"ע שם ומט"א סי' תקצ"א ס"ה שם ורוח חיים (פאלאגי) שם ס"א ועוד ועי' חק"ל שם ור"א חיון שם ומט"א שם שהיינו אפי' אחר חתימה חוזר, ועי' ר"א חיון שם וקשר גודל שם שהוא משום שלמנהגם א"א פסוקי מקראות כלל במועדים ור"ה בכלל, עי' ציונים 679, 687, או שאומרים רק פסוקי מוסף ר"ה וא"א פסוקים של ר"ח כלל אף לא פסוק של מלבד עולת החודש עי' ציון 825; עי' דה"ח שבציון 659 דיני תפילת מוסף של ר"ה אות א, שאם אמר ואת מוסף אינו חוזר, כיון שאומר, מלבד עולת החודש, ומ' לסוברים שא"א מלבד עולת החודש, חוזר. ועי' חק"ל שם בד' אורחות חיים תפילת מוסף של ר"ה אות ט. ועי' קיצור הל' מועדים (דבליצקי) ימים נוראים דיני מוסף של ר"ה מקורות והערות אות ה, שאף לסוברים שאם אמר "ואת מוסף" לא יצא, אם נזכר אחר שחתם, א"צ לחזור לאתה בחרתנו, אלא יאמר במקום שעומד שם, ואת מוספי, וכמ"ש בציון 105 שאם אמר באיזה ברכה ושם נעשה וכו' יצא, ועי' ציון 97 ואילך, שי"ס שיש ברכות שאין יכול לומר שם. ועי' א"א (בוטשאטש) סי' תקצא על באה"ט ושעה"צ שם סק"ו שם ותו"ח (סופר) שם ס"ק ב, שאף ר"י עי"אש שם והאחרונים שהעתיקוהו, שאם לא אמר "מוספי" חוזר, היינו קודם חתימה.

⁶⁵⁵ ר"א חיון שם וקשר גודל שם. ועי' ר"א חיון שם, שאע"פ שלד' המחז"ב אין סדר מוסף מעכב כלל, עי' ציון 103, מ"מ כיון שאמר את מוסף יום הזכרון יש במשמעו רק ראש השנה וגרע מאם לא הזכיר כלל.

⁶⁵⁶ עי' ציון 877.

⁶⁵⁷ ר"י עי"אש שם והו"ד באחרונים הנ"ל. ועי' תשו' ר"מ חגיז שבשו"ת הלק"ט ח"ב סי' רכב, שביום השני אם אמר הש"ץ, מוסף במקום מוספי, אין מחזירים אותו אפילו קודם שחתם משום כבודו של הר"י בירב שבציון 879, הסובר שא"א מוספי ביום ב, ועי' חק"ל שם, שר"ל שאפילו קודם החתימה אין מחזירים, ועי' באה"ט שם ס"ק ב שהעתיקו.

⁶⁵⁸ עי' ציון 829 ואילך.

⁶⁵⁹ דה"ח שם; א"א שם; משמרת שלום שם; קצה המטה שם; ליקוטי מהרי"ח סדר מוסף של ר"ה; הג' מהרש"ם לאו"ח (כהנא) ס"ק ד. ועי"ש שהסוברים בציון 654, שלא יצא, משום שבמקומם לא אמרו פסוק של מלבד עולת החודש.

⁶⁶⁰ עי' רעק"א ומט"א שם, שהעתיקו ד' ר"י עי"אש שם, שאם אמר "מוסף" חוזר, אע"פ שלמנהגם אומרים מקראות של מוסף ר"ה, ומזכירים ראש חודש באמירת מלבד עולת החודש. ועי' אחרונים שבציון 647, שאם אמר פסוקי שני המוספים אינו חוזר, ואפשר שאין כאן מחלוקת, שאמירת פסוק של

שכתבו שאפילו לא הזכיר פסוק של מלבד עולת החודש אינו חוזר⁶⁶¹ – ומהם שכתבו שלפי שיוצאים באמירת ושם נעשה לפניך תמידי יום ומוספי חובה⁶⁶², אם אמר ואת מוסף וכו', ודאי יצא⁶⁶³.

על הניסים במוסף חנוכה ופורים.

תפילת מוספים של שבת ושל ראש חודש שבתוך חנוכה⁶⁶⁴ – וכן תפילת מוסף של שבת בפורים* של המוקפים⁶⁶⁵ – נחלקו אמוראים אם צריך להזכיר על הנסים בהודאה: לדעת רב הונא ורב יהודה שבבלי אינו מזכיר, שהרי אלמלא שבת וראש חודש אין מוסף בחנוכה⁶⁶⁶, לדעת ר' יהושע בן לוי בירושלמי ורב נחמן ור' יוחנן שבבבלי מזכיר⁶⁶⁷, ואמרו בבבלי שהטעם שיום הוא שחייב בארבע תפלות⁶⁶⁸, ערבית ושחרית ומוסף ומנחה, וכיון שחובת תפלה זו היום, אינה פחותה משאר תפלות של יום⁶⁶⁹. הלכה שמזכיר אף במוספים של חנוכה ופורים⁶⁷⁰.

על קדושה* שאומרים בחזרת תפילת מוסף שיש בה נוסחאות המיוחדות לה ע"ע.

מלבד עולת החודש וכו' לבדו (בלא אמירת מקראות מוסף ר"ח של ובראשי חדשיכם וכו'), שהוא המשך הפסוקים של מוסף ר"ה, אינו מועיל לפרש תיבת "מוסף" אף על ר"ח.
⁶⁶¹ עי' מאירי שם שבדיעבד קי"ל כסוברים בציון 610 שא"א מוספי בר"ה, שתיבת מוסף כוללת כל שניתוסף באותו יום ועי' אהל מועד שער ר"ה ויוה"כ דרך שני נ"ו (ח"ב ד' כא ב) שאם לא אמר מוספי יצא ולא נתן טעם, ועי' מאירי ואהל מועד שם שלא הזכירו שם אמירת פסוק של מלבד עולת החודש; עי' א"א שם; שעה"צ שם. ועי' חק"ל שם והג' מהרש"ם לאו"ח (כהנא) שם ס"ד, שיש לצרף הסוברים בציון 103, שלהלכה אין הזכרת מוסף מעכבת כלל (אבל עי' ר"א חיון ציון 654). ועי' ספר השלחן הל' תפילה שער א וארחות חיים הל' ר"ה סדר תפילת מוסף אות ח (מהד' ירושלים עמ' רכב): ואם לא אמר אין מחזירין אותו, אבל לא נתבאר אם לדעתם אומרים מקראות המוספים של ר"ה ומלבד עולת החודש, ועי' קצה המטה שם בד'. ועי' א"א בוטשאטש שם ותו"ח שם והג' מהרש"ם שם וקיצור הל' מועדים (דבליצקי) שם, שלענין מוסף ר"ה שאמר בו ואת מוסף שיש לצרף דעת הב"ח שבציון 608, שלמנהג שאומרים מלבד עולת החודש א"א מוספי כלל, ועי' קיצור הל' מועדים שם צירופים נוספים.
⁶⁶² עי' ציון 95.

⁶⁶³ א"א ושעה"צ שם. ועי' אחרונים שבציון 110, שאם הזכיר מוסף של יום אחד, אינו יוצא באמירת ושם נעשה, שכיון שפירט יום אחד קלקל, ועי' הגהות אבן ישראל למ"ב שם, שהו"ה אם אמר "ואת מוסף" שקלקל. ועי' ציון 78.

⁶⁶⁴ בבלי שלהלן: חנוכה במוספין, ועי' ירושלמי שלהלן שהזכירו בנפרד, מוסף של שבת חנוכה ומוסף של ר"ח טבת שבחנוכה, ועי' נועם ירושלמי ברכות שם, טעם שהוצרכו לומר שניהם.
⁶⁶⁵ ע"ע פורים: פורים המשולש, שאומרים עה"נ בתפילות השבת. רמב"ם שלהלן.

⁶⁶⁶ בבלי שלהלן לענין חנוכה.

⁶⁶⁷ שבת כד א וירושלמי ברכות פ"ד ה"א ותענית פ"ד ה"א לענין חנוכה. ועי' בבלי שם ב, שלמדו אמירת עה"נ במוסף של חנוכה, מד' ריב"ל לענין הזכרת שבת בנעילה של יוה"כ.

⁶⁶⁸ שבת שם.

⁶⁶⁹ רש"י שם ד"ה בד'.

⁶⁷⁰ שבת שם ב, ולית הלכתא כו' אלא כי הא כו'; רמב"ם תפלה פ"ב הי"ג (מהדו' פרנקל ועי' שנו"ס שם) לענין חנוכה ופורים; טוש"ע תרפ"ב ב לענין חנוכה.